

Masarykova univerzita v Brně
Pedagogická fakulta

**Obecné dějiny novověku I.
(16. století)**

PhDr. Kamil Štěpánek, CSc.

**BRNO
2002**

Vedoucí katedry: doc. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

Recenzoval: doc. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., PdF MU

Copyright © Kamil Štěpánek 2002

ISBN

Obsah

Úvodem	
1. Velké geografické objevy a první vlna koloniální expanze	
2. Renesance a humanismus	
3. Evropská reformace, katolická obnova (reformace) a protireformace	
4. Habsburská říše	
5. Nizozemská revoluce	
6. Náboženské války ve Francii v 2. polovině 16. století	
7. Anglie (a Skotsko)	
8. Polsko, Rusko a osmanská říše	
Jmenný rejstřík	
Doporučená literatura	

Úvodem

Počátky novověku můžeme vystopovat již v renesanci nebo zámořských plavbách a velkých geografických objevech 14. a 15. století. Ostatně málokterá epocha lidské civilizace se může pochlubit tak dalekosáhlými proměnami jako právě tato. Evropští mořeplavci se ujistili, že opravdu objevili Nový svět, a začali jej kolonizovat. Renaissance a reformace patří mezi myšlenková hnutí rozbíjející středověké pojetí světa pomohla položit základy novověkého světa a člověka. Následovaly další objevné cesty lidského ducha, jež měly za následek “osidlování dosud neprobádaných území” vědy, víry a umění, jaké dosud v lidských dějinách nemělo obdoby.

Uváděné kompendium si neklade za cíl synteticky pojmout první novověké století, nýbrž pouze přiblížit sledovanou epochu na vybraných tématech. Poněvadž bylo nezbytné sledovat klíčové historické jevy od počátků, případně reflektovat jejich důsledky, vybočuje předkládaný učební text v nutných případech za rámec inzerovaného 16. století. Po úvodních kapitolách naznačujících proces přeměn evropské společnosti: 1. Velké geografické objevy a první vlna koloniální expanze, 2. Renaissance a humanismus, 3. Evropská reformace, respektive katolická obnova a protireformace následují popisy vývoje a mocenských zápasů nejvýznamnějších států kontinentu s důrazem na politické děje.

K prohlubujícímu studiu je vhodná další doporučená literatura, za samozřejmou se však považuje souběžná práce s historickým atlasem a v případě kapitoly o renesanci doplnění textu nahlédnutím do obrazové části příslušného oddílu desetisvazkového souboru Dějin umění od José Pijoana (dosud ve třech vydáních Odeon a Knižní klub).

Skriptum představuje první část širšího pětidílného projektu katedry historie Pedagogické fakulty MU určeného studentům. Navazující učební text Obecné dějiny novověku II.-III. je věnován 17. a 18. století, díl IV. zahrnuje období 1789 až 1918. Svazek V/1 popisuje dění první poloviny dvacátého století od roku 1917 do roku 1945 a kompendium V/2 (1945-1990) řadu učebních textů uzavírá.

(Zpracovaná témata jsou chápána především jako učebnice. Záměr nabídnout snažší orientaci v jejím obsahu vedl k proložení textu trojím typem písma: klíčových **osobností** tučně, **skutečností významných** v toku historického děje nebo organizačně v rámci kapitoly tučnou kurzívou a *literárních či uměleckých děl* – kurzívou. Zdali byla tato snaha účelná, necht' posoudí uživatel sám.)

Kapitola 1.

Velké geografické objevy a první vlna koloniální expanze

Předpoklady zámořských objevů

Koncem středověku a počátkem novověku se prvořadým cílem řady západoevropských panovníků, jejichž země ležely v příznivé zeměpisné poloze na pobřeží Atlantiku, stala Asie: Indie, Cipango (Japonsko), Moluky, Kataj (Čína)... Začali podporovat své mořeplavce, dobrodruhy a dobyvatele, aby našli novou cestu ke zlatu, koření a dalšímu zboží, které tehdejší Evropané nutně potřebovali. Vladařská podpora však byla pouze vyvrcholením celé řady vzájemně působících společenských, technických, ekonomických či vědeckých vlivů, v jejichž důsledku se užaslým křesťanům zjevil zcela jiný svět, než jak si jej s určitostí celá staletí představovali.

Již pozdní středověk přinesl pozoruhodný technologický pokrok ve stavbě lodí a navigačních přístrojů. Galéry poháněné hlavně vesly začaly střídat několikastěžňové lodi s vysokou přídií ovladatelné i při plavbě proti větru – karavely a karaky. Rovněž se stalo běžným užívání navigačních pomůcek: magnetického kompasu, astrolábu, Jakubovy hole a vývoj kartografie přispěl kvalitnějšími mapami obsahujícími popisy pobřeží - tzv. portolány.

Po celou dobu, v níž tyto technologické změny probíhaly, obchodovala Evropa s Orientem. Za dovážené zboží však jako protihodnota odplývaly na východ drahé kovy. V 15. století jejich zvýšenou potřebu evropské doly již zdaleka nestačily krýt a navíc situaci na dosavadních obchodních trasách ovládaných Benátčany a Janovany zkomplikovala invaze osmanských Turků. Provozní náklady se neúměrně zvýšily, rizika pro obchodní karavany dále stoupla, zisky poklesly.

Svůj podíl na zámořských objevech proto nakonec sehrály i hlasy renesančních učenců vědomě navazujících na antickou vzdělanost. Právě v helénistickém světě se zrodily první poznatky o kulatosti Země a tudíž o možnosti cesty do Asie západním směrem, obeplutím Afriky ap.

Jako první zahájili dlouhou řadu objevitelských plaveb počátkem 15. století Portugalci, a v této souvislosti není bez zajímavosti ani individuální reakce italských městských republik. Benátčané vytlačovali Janovany v souboji o východní trhy na druhé místo, a to také rozhodlo o jejich postoji k zámořským objevům. Pokračovali v tradiční orientaci na suchozemské spojení přes egyptskou Alexandrii a arabské kupce, novým obchodním trasám tudíž nevěnovali patřičnou pozornost. Naopak Janov (a v menší míře finančně také Florencie) podporoval pravidelným přísunem zdatných mořeplavců a námořníků (Kryštof Kolumbus) nová námořní spojení vedoucí do Asie mimo Středomoří.

Počátky zámořských objevů

Za první krok rané fáze expanze, v níž se Portugalci zaměřovali na boj s Maury, na africké zlato a obchod s otroky, je možno považovat dobytí severoafrické Ceuty roku 1415. Výraznou osobnost tohoto období portugalských dějin představuje nepochybně mladší králův syn **Jindřich Mořeplavec** (1394-1460)*Jindřich Mořeplavec (1394-1460), portugalský princ*, který obyčejným kořistnickým výpravám dodal nový objevitelský rozměr i dlouhodobou

perspektivu. Na svém zámku v Sagresu na jihu Portugalska vytvořil výzkumný a organizační tým, který rok co rok vysílal expedice podél afrického pobřeží. Položil tím nezbytné geografické základy pro následující zásadní objevy. Za krále Jana II. vypluly dvě výpravy, z nichž mise **Bartolomea Diaze** (asi 1450-1500)*Diaz, Bartolomeu (asi 1450-1500) portugalský mořeplavec*v letech 1487/1488 obeplula mys Dobré naděje. Tak se otevřela cesta pro další výpravu **Vasco da Gama** (asi 1469-1524)*Gama, Vasco da (1469-1524) portugalský mořeplavec*do Indie v letech 1497-1498. Vasco da Gama sice ztratil polovinu lodí a dvě třetiny posádky, ale náklad koření, který přivezl, pokryl bohatě všechny náklady. Portugalci, vidouce své šance, neztráceli čas a přehnali se rychlostí větrné smrště Indickým oceánem. Během pouhých dvanácti let odtud vytlačili Araby a zřídili opevněné obchodní stanice od Mosambiku přes Perský záliv až po Moluky. Roku 1513 přistála jejich loď v jihočínském Kantonu a v polovině století navázali diplomatické a obchodní styky s Japonskem.

Na rozdíl od Španělů však rezignovali na kolonizaci vnitrozemí, na niž se jim zjevně nedostávalo sil. Mezi těmito opěrnými body vynikala na západoindickém pobřeží zejména proslulá Goa, na Malajském poloostrově pak Malakka jako centrum obchodu s kořením.

Počátkem 16. století mělo Portugalsko sotva přes milion obyvatel, a i na vrcholu slávy ve třicátých letech 16. století sloužilo v námořních silách asi tři sta lodí. Proto zůstává jedním z nejpozoruhodnějších jevů první vlny koloniální expanze, že tato chudá země vytvořila obrovské námořní impérium a pokoušela se kontrolovat dva oceány!

V době, kdy se portugalské výpravy probíjely neznámými vodami podél Afriky do Indie, ucházel se u portugalského krále o stejný cíl, avšak západním směrem, Janovan **Kryštof Kolumbus** (1451-1506)*Kolumbus Kryštof(1451-1506) španělský mořeplavec it. původu*. Jeho představy o velikosti zeměkoule však byly značně nepřesné, dosavadní výsledky výprav domácích mořeplavců na cestě do Orientu příliš slibné, a tak neuspěl. Kolumbus se nevzdal. Obrátil se na španělský dvůr, který však právě vedl válku s maurským granadským královstvím. Teprve po jeho pádu vypluly v srpnu roku 1492 tři karavely z přístavu Palos. 12. října dorazila výprava po řadě obtíží k ostrůvku, jenž nazvala San Salvador. Na pevninu se Kolumbus nedostal. Podnikl v letech 1492 až 1504 celkem čtyři výpravy k americkému kontinentu, přičemž zůstal do konce života pevně přesvědčen, že dosáhl asijského pobřeží.

První koloniální říše a další zámořské objevy

Soupeření “pyrenejských conquistadorů” o ovládnutí co největšího zámořského území vedlo nevyhnutelně ke sporům. V letech 1474-1479 vyhlásilo Portugalsko Kastilii válku s cílem připojení Kastilie k Portugalsku. Původně regionální incident přerostl v první koloniální konflikt v dějinách a byl ukončen mírem, znamenajícím v podstatě první koloniální dělení světa mezi evropské velmoci. To však bylo pouze provizorní řešení. Jak Portugalsko, tak Španělsko cítily potřebu vymezit sféru svých zájmů. Jako první se takto obrátili na papeže Ferdinand a Isabela s žádostí o stanovení demarkační čáry vedoucí od pólu k pólu. Oboustranným jednáním v **Tordesillasu** v roce 1494, zakončeným **smlouvou**, předcházela bula papeže Alexandra VI.*Alexandr VI. (1431-1503) vl.jménem Rodrigo Borghia papež (1492-1503)* Již objevená, ale i dosud neznámá území v Atlantiku byla rozdělena čarou asi 2000 km západně od Kapverdských ostrovů a dál na západ od stanovené linie nyní patřila Španělsku, území na východ od ní připadla Portugalsku. O třicet let později vznikla podobná hranice určující zájmové sféry obou velmocí i v Tichomoří, zdálo se, že svět je natrvalo rozdělen. Atlantická hranice vymezená smlouvou nesahala původně tak daleko na západ, avšak její definitivní umístění sehrálo v zámořských objevech svoji historickou roli. Portugalský král **Manuel I.** (1495-1521)*Manuel I. (1495-1521) portugalský král* oficiálně pověřil **Álvarese Cabrala** (1460-1526)*Cabral Pedro Álvares (1460-1526) portugalský

mořeplavec* roku 1500 stvrzením portugalské přítomnosti v Orientu. Loďstvo vyplulo z Lisabonu sice stejnou cestou jako Vasco da Gama, avšak za dodnes ne zcela jasných okolností nakonec zakotvilo u pobřeží amerického kontinentu. Cabral jej pojmenoval Terra de Vera Cruz - Země Pravého Kříže (později ji začali nazývat Brazílie), zabral, zaštitěn smlouvou, území pro Portugalsko a pokračoval dále do Indie.

Kolumbovy a da Gamovy cesty podnítily další objevitelské výpravy, ke kterým se přidávali i příslušníci jiných národů. John Cabot* Cabot John (1420-1480it. Mořeplavec v angl. službách)* z Anglie v r. 1497 například objevil Newfoundland a Nové Skotsko. Francouz Jacques Cartier* Cartier Jacques (1491-1557) fr. mořeplavec* prozkoumal řeku sv. Vavřince a prohlásil za francouzské území dnešní Kanadu, avšak hledaly se především nové cesty do Indie, ty nenašel a Cartierova domovina prozatím ztratila zájem.

I Španělsko nadále vysílalo své výpravy na americký kontinent. Roku 1513 zakotvil **Vasco Núñez de Balboa*** Balboa, Vasco Núñez de (1475-1517) šp. mořeplavec a dobyvatel* u pobřeží Panamy, neboť měl od Indiánů zprávy, že na druhé straně hor se rozprostírá velké moře. S malou výpravou se vydal přes hřebeny a jako první Evropan stanul u Tichého oceánu. Tím se potvrdila hypotéza předložená italským zeměpiscem **Amerigem Vespucim*** Vespucii Amerigo (asi 1451-1512) italský zeměpisec*(účastníkem výprav k pobřežím Jižní Ameriky), že pevnina objevená Kolumbem není žádná Asie, ale kontinent ve starověku neznámý, prostě "Nový svět". Roku 1507 jej jeden lotrinský kartograf pokřtil na počest Vespucioho a jak známo, pojmenování se ujalo – America.

Vynikající zisky Portugalců v Asii a dosavadní poznatky o Novém světě vedly Španěly v září roku 1519 k vypravení pěti lodí pod vedením Portugalce **Fernão Magalhãese*** Magalhães Fernão (ok.1480-1521), španělsky Fernando de Magellan, port. mořeplavec* (španělsky Fernanda Magellana) (ok.1480-1521), s cílem objevení skutečné západní cesty do Indie. Po tříměsíčním hledání objevil konečně nebezpečnou úžinu vedoucí do Tichého oceánu. Teprve v březnu následujícího roku lodi dorazily k Filipínám, kde byl Magalhães v boji s domorodci zabit. Jen dvě lodi pokračovaly dále k Molukám.

Jeden z Magalhãesových důstojníků Sebastian del Cano* Cano Juan-Sebastian del (+1526) mořeplavec* nakonec po třech letech (září 1522) doplul se zbytkem posádky na poslední lodi naložené kořením zpět do Španělska a stal se jedním z lidí, kteří poprvé obepluli svět. Byl uvítán s velkou slávou, povýšen do šlechtického stavu a v jeho znaku se zaskvěla zeměkoule, již jako první člověk obeplul. Plavba kolem světa se stala velkým objevitelským činem, který potvrdil, že je možno dosáhnout Indie západním směrem, dále že Země je kulatá, vyjasnila a upřesnila skutečné vzdálenosti mezi Novým světem a Asií a ozřejmila také skutečnost, že je tato cesta pro svoji délku vlastně neupotřebitelná.

Přibližně v době, kdy Magalhãesovy lodi brázdily zpěněné vody jižního Atlantiku, vyrazila do Mexického zálivu jiná flotila. Ve službách španělského krále si pod vedením **Hernanda Cortése*** Cortés Hernando (1485-1547) špaň. dobyvatel* nekladla menší cíl než podmanění **aztécké říše**. První zprávy o ní ze svých cest přivezl Kolumbus a v době, kdy ji objevili Evropané, se již nacházela za zenitem své moci. Král byl volen z princů jako nástupce boha Quetzalcoatla, který měl předpovědět příchod bílých dobyvatelů z východu. Této záležitosti conquistadoři úspěšně při podmaňování využili. Aztékové ovládali kmenový svaz porobených Indiánů, kteří se rychle přidávali na stranu Španělů. Své sehráli rovněž nikdy nevidění koně, meče z ocele, pistole, arkebuzy, děla a brnění. Několik set Španělů s indiánskou posilou se tak dostalo rychlými pochody až k hlavnímu městu Tenochtitlanu (dnešní Mexico City), kterého se snadno zmocnili. Hernando Cortés okamžitě zajal vládce Montezumu* Montezuma II (1466-1520) aztécký panovník* a teprve po jeho zavraždění byl nucen definitivně zničit nebo podrobit vzbouřené Aztéky silou. Stalo se tak v srpnu 1521. Cortés přejmenoval celé Mexiko na Nové Španělsko a získal ve jméno svého krále Karla I.* Karel I. španělský král,

viz.Karel V.* nadvládu nad územím, které bylo větší než Pyrenejský poloostrov. Na pořadu dne nyní bylo Peru.

Zprávy o úspěších conquistadorů v Mexiku podnítily zájem dalších válečných veteránů pod vedením (negramotného) **Franciska Pizarra** (1475-1541) *Pizarro Francisko (1475-1541) špaň. dobyvatel*(původním povoláním pasáka vepřů) a Diega de Almagra *Almagro Diego de (+1538) špaň. dobyvatel* o bohaté země jihoamerického kontinentu známé z vyprávění domorodců. **Incká říše** tu existovala jen velice krátkou dobu, neboť vznikla sotva sto let před svou likvidací. Zato se dokázala bleskově rozšířit od Kolumbie do dnešního Chile díky nekompromisní hierarchicky propracované státní, politické a vojenské organizaci. Prosperující říše však měla jedno slabé místo - veškerá moc se odvíjela od nejvyššího inky. Když v roce 1525 umírající “syn Slunce” pominul uznávané zákony říše (nebylo nikoho, kdo by mu v tom mohl zabránit) a zanechal dva dědice jako rivaly, začala krvavá občanská válka. V této, pro další vývoj říše osudové době, se na historické scéně objevují Španělé, a navíc byly do země zavlčeny evropské neštovice. Málo početní, ale dobře vyzbrojení dobyvatelé, kteří vypluli z Panamy v roce 1531, příštího roku překročili horské hřebeny a vynořili se na andských náhorních planinách. Obdaření neuvěřitelnou, takřka šílenou odvahou, postupovali podle osvědčené taktiky z Mexika a později zajatého panovníka Atahualpu*Atahualpa (1525-1533) peruánský panovník*, za něhož si nechali zaplatit obrovské výkupné, rovněž zavraždili. Vojska inků zdecimovaná občanskou válkou, nemocemi a pád hlavního města Cuzca 1533 znamenaly konec i tohoto indiánského státu a jeho postupné včlenění do španělského koloniálního impéria, “říše, v níž Slunce nezapadalo”. Roku 1580 se rozrostla o portugalské državy na Dálném východě, dosáhla vrcholu své expanze a s ní i jejích hranic.

Kolonizace španělské Ameriky byla řízena Indickou radou (Consejo de las Indias) a Kontraktačním domem. V první fázi se španělská koruna zaměřila pouze na exploataci bohatství dobytých území a teprve později kolonisté zaváděli evropské způsoby hospodaření. Místní obyvatelstvo vedla ke katolické víře a využívala jeho pracovní sílu, avšak vysilující práce a nemoci způsobily vymření části indiánského etnika, jenž bylo nutno začít nahrazovat ještě v průběhu 16. století masovým dovozem černých otroků z Afriky. V evropské historii nenajdeme mnoho temnějších kapitol než právě tuto. (Pro srovnání: Populace Mexika se ztenčila z 27 milionů v roce 1500 na dva a snad i pouhý milion o sto let později. Podobně drasticky se snížil i počet domorodých Peruánců ve sledovaném období ze sedmi milionů na 500 000.)

Počátky nových koloniálních mocností

Ve druhé polovině 16. století se na koloniálních výbojích začínají podílet další země. Do popředí se dostali zejména **Nizozemci**, jejichž lodě nabraly východní kurs a zamířily do Tichomoří, do Indonésie a na Moluky. Nizozemští obchodníci brzy pochopili, že se na východě prosadí pouze tehdy, spojí-li své síly a proto začali zakládat obchodní společnosti. Roku 1602 to byla známá Východoindická společnost, finančně koloniální podnikání podporovala Amsterodamská banka založená 1609 i zdejší burza. Nizozemci na Jávě současně vybudovali své nové centrum Batávii, do poloviny 17. století se jim odtud podařilo vytlačit Portugalce, zabránit pronikání Angličanů a na dalších tři sta let ovládli pro sebe celou Indonésii.

U zrodu **anglických** koloniálních držav nalezneme významný prvek - pirátské plavby, jejichž cílem bylo původně narušování španělských námořních tras a jež postupně přerůstaly v objevitelské a kolonizační (sir Francis Drake*Drake Francis (1545-1596) angl. mořeplavec*. Tímto způsobem Angličané nakonec pronikli až k prvnímu území, na něž vznesli nárok - východnímu pobřeží Severní Ameriky. Roku 1584-1585 přistál u břehů dnešní Virginie

sir Walter Raleigh (1552-1618)*Raleigh Walter (1552-1618) angl. mořeplavec*, aby se z ní o třicet let později stala první královská kolonie. Obchod s koloniemi podporovala akciová sdružení: Levantská spol. (založena 1581), Východoindická spol. (založena 1600) a další. Angličané posléze zaměřili svoji pozornost na vlastní Indii a Kanadu, kde v 18. století svedli vítězný boj s Francouzi a položili tak základy svého budoucího panství.

Část dnešní Kanady obsadila **Francie** již roku 1535, avšak skutečný zájem začala projevovat teprve v průběhu 17. století. Francouzské kolonizační snahy jsou neodmyslitelně spjaty se jménem ministra Ludvíka XIV.*Ludvík XIV. (1638-1715) franc. král od 1648* Colbertem*Colbert Jean*, jenž chtěl přeměnit celé území ve skutečnou Novou Francii a podporoval její osidlování. V mateřské zemi vznikaly podobně jako u sousedů organizace obchodující s koloniemi (Kanadská založena 1598, Východoindická založena 1664).

Organizace správy zámořských území se z dlouhodobého ekonomického hlediska ukázala jako rozhodující, přičemž mezi prvními koloniálními velmocemi Portugalskem, Španělskem a jejich následovníky existoval podstatný rozdíl. Prvně jmenované spravovaly svá zámořská území prostřednictvím centrálního řízení a státního monopolu.

Nizozemí, Francie, Anglie a jejich následovníci odevzdali nejen řízení obchodu, ale i vládní pravomoci soukromým akciovým společnostem. Tyto měly právo vydržovat vlastní ozbrojené síly, vést válku, uzavírat spojenectví, zřizovat správu apod. Často bylo sice obtížné rozhodnout, zda se jedná o obchodní společnost, nebo takovou, která se zabývá spíše provozováním pirátství, avšak tento druhý způsob řízení se také záhy ukázal jako daleko výnosnější.

Shrnutí některých důsledků zámořských objevů

Jedním ze závažných důsledků velkých geografických objevů se stal přesun dosavadních obchodních tras. Svoji klíčovou pozici ve světovém obchodě ztratilo Středomoří, Severní Itálie a hanza ve prospěch atlantických center jako byly Antverpy, Lisabon, Cádiz nebo Sevilla náležející Španělům, Portugalcům, respektive Holanďanům.

Od dvacátých let 16. století zaplavil Španělsko nečekaný příliv zlata a stříbra a přes ně pokračoval do celé Evropy. Důsledkem byl pokles ceny kdysi nedostatkových kovů a naopak nárůst cen nejrůznějšího zboží. Krize z nedostatku kovů se tak rázem změnila v krizi cen obecně označovanou jako cenová revoluce.

Objevení neznámých nových světadílů vyvolalo vlny koloniálních expanzí. Nejprve Portugalska a Španělska. Později přišli na řadu Nizozemci, Francouzi a Angličané. Za nimi pak následovaly další evropské národy.

V dlouhodobějším časovém horizontu vzniká skutečný světový trh, vzrůstá množství obíhajícího zboží – z obojího dokázala v období raného novověku profitovat zejména holandská a anglická ekonomika.

Za hospodářský přínos lze považovat i pozdější rozšíření celé řady kulturních plodin, jako byly brambory, kukuřice, tabák, bavlna nebo fazole.

Objevitelské plavby znamenaly též přínos evropské vzdělanosti. Rozšířily znalosti o světě a vedly k rozvoji celé řady vědních oborů. Za jiné uveďme kartografii. Objevitelský duch 16. i předcházejícího století tak doplňoval renesanční a humanistickou představu o smělém a odvážném člověku.

Kapitola 2.

Renesance a humanismus

Pojem *renesance* je odvozen od latinského *re-nascio*, znamenající obrození nebo znovuzrození. Do češtiny se ovšem nedostal z italského *rinascita*, nýbrž přes francouzštinu. Pojmenování se prosadilo zejména v novém pojetí lidského bytí, životního stylu a umělecké sféře. Doménou filosofie epochy označované termínem *humanismus*, se staly především společenské a přírodní vědy, literatura a uplatnil se též v politické teorii.

V samotných základech nové epochy stála antická kultura, jejíž odkaz působil nejživěji na italském území. Povědomí o vyspělé starověké společnosti nevytlačilo po celý středověk (do určité doby však byla vnímána jako pohanská civilizace dávno překonaná křesťanstvím) a italští vzdělanci a umělci byli první, kdo se její odkaz rozhodli následovat. Za zásadní je přitom nutno považovat skutečnost, že důkladné studium antiky nevedlo pouze k bezhlavému a nekritickému obdivu, naopak se stalo konstruktivní inspirací a přijaté hodnoty byly přetvářeny k dobovým potřebám.

Klasické znalosti nikdy zcela nezánikly. Nejlepším dokladem *přetrvávajících vazeb* středověku *s antikou* akceptovaných církví se stala osobnost Aristotela.*Aristoteles* Za další pozitivně přijímané autority je možno považovat helénistického astronoma a geografa Ptolemaia nebo matematika a fyzika Eukleida.*Eukleides* Tam, kde absentovala úcta a přízeň středověké Evropy, se o uchování poznatků postarali Arabové. Itálie rovněž udržovala styky, ač nijak hojné, s dědicem římského impéria a potomky starověkých Řeků – Byzancí. Významnou roli v těchto kontaktech sehrál posléze pád Konstantinopolu (1453). Řečtí učenci (Agrypopulos*Agrypopulos*, Laskaris*Laskaris*), kteří našli v Itálii azyl, začali se soustavnou popularizací starověkých vědomostí. Nebyli však zdaleka první, neboť již dlouho před nimi obrátili domácí nadšenci pozornost ke klasickým latinským zdrojům.

Projevy epochy v architektuře, malířství, sochařství a životním stylu (renesance)

Průlom, jenž vyústil v objevení člověka a světa, nejvýrazněji ztvárnilo umění, které se také značně podílelo na formování jednotlivých vývojových etap. Přibližně třísetleté období italských dějin od 14. do 16. století se obvykle člení na **tři fáze: trecento** (14. stol.), **quattrocento** (15. stol.) a **cinquecento** (16. stol.). 14. století je přitom nejčastěji považováno za jakousi předfázi následovanou ranou etapou 15. století s uměleckou metropolí Florencií. Vývoj kulminuje v poměrně krátkém časovém úseku mezi léty 1500-1520(1527) s centrem v Římě, aby vyústil do pozdně renesanční, respektive manýristické fáze. Ve finálním období sehrály na italské půdě významnou roli Benátky. Ostatní zaalpská Evropa se tomuto vývoji plně otevřela se značným zpožděním převážně až v 16. století.

Při vzniku renesančního umění bývá často zdůrazňována zásadní **role** toskánské **Florence**. Lidnatého, podnikavého města plného manufaktur na zpracování sukna a finančníků, provozujících první bankovní domy. Zprvu republikánská forma vlády a poměrně vysoká životní úroveň umožňovala značnému počtu osob realizovat své umělecké zájmy i studovat antiku ve zdejší medicínské akademii. Zásadní zlom ve vývoji nastal po příchodu rodiny Medicejů do čela florentského státu. Zejména vláda Cosima de Medici (1389-1464)*Medici Cosimo de (1389-1464) florent. podnik. a šlecht. zvaný Starší*a jeho vnuka Lorenza de Medici (1449-1492)*Medici Lorenzo de (1449-1492) vládce florent státu, zvaný il Magnifico* přezdívaného il Magnifico (Velkolepý) vstoupila do dějin jako epocha všestranných mecenášů umění, přestože právě v tomto období došlo k přeměně republiky na signorii. Ve vrcholné renesanci podobnou roli podporovatelů umění sehráli v Římě pontifikové Julius II. (1503-1513)*Julius II. (Giuliano della Rovere) (1443-1513), papež od 1503* a Lev X. (1513-1521)*Lev X. (Giovanni de Medici) (1475-1521), papež od 1513*.

Obecným úkolem nového umění se na rozdíl od gotiky stala oslava pozemského života a bylo nyní určeno člověku, který se ocitl v jeho středu. Humanismus se svým odlišným chápáním prostoru podepsal i na jiném pojetí **architektury**. Renesanční stavitelé začali uplatňovat novou prostorovou estetiku, jejímž nejvýraznějším prvkem se staly kupole. Prostor však nezakončovaly, ale naopak jej otvíraly. Objevila se celá řada zásadnějších stavebních přístupů jako symetrie, jednoduchost, převaha horizontálních linií nad vertikálními i dílčích nosných a zdobných prvků: trojúhelníkových štítů, půlkruhových oblouků a sloupů – odvozených z klasického stavitelství.

V **malířství** osvobozeném od byzantského vlivu se pod dojmem zkoumání antických soch (malířské vzory známy nebyly) a stavby lidského těla projevuje snaha o co nejvěrnější zachycení skutečnosti. Kromě znovobjevení krásy a přirozenosti nahého lidského těla ztvárněného v uměleckém aktu přibývá mytologických, světských námětů a důležité je zasazení figur do volného prostoru – rovnocenné složky obrazu. Umělec vyjadřuje svým obrazem zcela jiné místo člověka na světě než lidé středověku. Prvkem obohacujícím dosavadní způsoby zobrazování se stala analýza zákonitostí lidského vidění, za jejíž úspěšný výsledek je možno považovat objev **lineární** (Brunelleschi) a **vzdušné perspektivy** (sfumato) (Leonardo da Vinci).

Sochařství ještě v gotice chápané pouze jako doplněk architektury se nyní s ostatními uměleckými směry zrovnoprávnilo. Zásadní novinkou se oproti vnějškově dokonalé tvorbě mistrů starověku stalo důsledné úsilí o zobrazení duševních stavů ve tváři člověka.

Renesance a humanistické myšlení se promítly taktéž do **životního stylu** měšťanských a šlechtických vrstev. Byl to zejména požadavek soužití lidské bytosti s přírodou, který vedl k přestěhování majitele hradu do pohodlného zámku, vily nebo letohrádku od nynějška obklopeného zahradou. Na přelomu 15. a 16. století se vzdělanému čtenáři posléze dostává četby, v níž rozpoznává své tužby a životní vzor. Humanismus totiž usiloval i o to, aby se plně osvobozený člověk stal bytostí tělesně a duševně rozvinutou. Nyní již nebyl ideálem rytíř – válečník, nýbrž uhlazený dvořan. To byly důvody výjimečného úspěchu **Dvořana Baldassarra Castigliona** (1478-1529)*Castiglione Baldassare (1478-1529) it. spisovatel*.

Jedinec měl podle dobové módy vyzařovat své osobní vlastnosti, vzdělání, udržovat si pěstěný vzhled a elegantně vystupovat.

V **rané fázi** vývoje přichází **Filippo Brunelleschi** (1377-1446)*Brunelleschi Filippo (1377-1446) it. renes. umělec*s realizací smělé kupole na florentském dómu, odvozené od kupole římského Pantheonu. Na něj navázal a architektonickou problematiku dále teoreticky rozpracoval vzdělaný a všestranně nadaný **Leone Battista Alberti** (1404-1472)*Alberti Leon Batista.(1404-1472) it.renes. filosof a umělec*

Ranou fází bezesporu nejvíce ovlivnila v sochařství díla **Donatella** (1388-1466)*Donatello (Donato di Botto Bardi) (1386-1460) it. renes. sochař*. Jako jeden z prvních postihl podstatu antického zobrazování lidské postavy, o čemž svědčí jeho *sv. Jiří*, bronzový akt *David*, či *jezdecký pomník kondotiéra Gattamelaty*.

Za prvního skutečně renesančního malíře lze považovat **Masaccia** (1401-1428)*Masaccio (1401-1428) it renes. malíř*, nicméně stěžejním umělcem této fáze je nepochybně **Sandro Botticelli** (1445-1510)*Botticelli Sandro (1444-1510) it. renes. malíř*, jehož mnohovýznamově mytologické práce *Zrození Venuše* a *Primavera* bývají právem považovány za jeden ze symbolů celé epochy.

Do počátku cinquecenta, období pontifikátu Julia II., spadá stavitelská a urbanistická činnost **Donata Bramante** (1444-1514)*Bramante Donato (1444-1514) it. renes. stavitel* (někteří jej pro radikální zásahy ve staré římské zástavbě přezdívají “mistrem ničení”). Jeho vrcholným dílem se stala katedrála sv. Petra, původně založená ještě na byzantské centrální dispozici. Trojicí univerzálně nadaných jedinců Leonarda, Rafaela a Michelangela umění italské **renesance vrcholí**. **Leonardo da Vinci** (1452-1519)*Leonardo da Vinci (1452-1519) it. renes. umělec a vynálezce* snad nejvíce ze všech renesančních umělců dovedl sloučit umění s vědou, teorií s praxí a navíc byl ještě vynikajícím vynálezcem a inženýrem. Podle něj pravé a přesné vědy jsou vědy mechanické, umožňující odhalit skutečné příčiny věcí, proto se nejvíce ze všeho cítil inženýrem. To mu ovšem nebránilo, aby se soustavně věnoval i anatomii, optice, botanice a dalším naukám. Postupně pracoval na zakázkách v Miláně, Benátkách, Florencii. Je známo da Vinciho autorství celkem sedmnácti obrazů, z nichž deset se zachovalo v originále. Nejslavnější je bezesporu portrét *Mony Lis*y. Ale mezi významná díla se pojetím řadí i neméně známá *Madona ve skalách*. Leonardovo neustálé experimentování s neověřenými technikami se podepsalo na špatném stavu proslulé *Poslední večeře* v refektáři milánského kláštera. Poměrně málo víme o jeho sochařské činnosti – zachovaly se pouze kresby a studie, zato proslul jako autor řady architektonických projektů a realizátor rekonstrukce milánského dómu. Přes svoji genialitu ovlivnil přítomnost méně, než bychom očekávali. Jen nemnozí ze současníků tušili význam jeho nápadů. Leonardo je sám nezveřejňoval a tudíž o nich málokdo věděl. Navíc pro realizaci oněch vynálezů tehdy chyběly technologie.

U **Michelangela Buonarrotiho** (1475-1564)*Buonarroti Michelangelo (1475-1564) it. renes. sochař, malíř a stavitel* se vlohy k sochařství projevíly velmi brzy. Působil nejprve pod ochranou medicejských mecenášů, aby po jejich pádu několikrát rychle vystřídal Benátky, opět Florencii - *socha David*a a skončil nakonec v Římě. Z monumentálního nedokončeného náhrobku Julia II. pochází proslulý *Mojžíš*. Michelangelovou doménou bylo sice sochařství, ale jako pravý renesanční génius zasáhl i do řady jiných oborů. Později byl pověřen výzdobou Sixtinské kaple, tak vznikají jeho monumentální fresky *Stvoření světa* a *Poslední soud*. Zanechal za sebou rozsáhlou básnickou tvorbu, je autorem řady sonetů a epigramů (v nichž navíc uplatnil novoplatónskou filozofii, jíž byl stoupencem). Na konci života se intenzivně zabýval architekturou, v níž je možné spatřovat syntézu veškeré jeho tvůrčí činnosti. Pověřen papežem pracemi na chrámu sv. Petra přepracoval novátorským způsobem Bramantovy plány a pro zastřešení chrámu vyprojektoval monumentální kupoli, jejíž dostavby se však již nedočkal. Michelangelo se postupně dokázal osvobodit od estetických

norem renesance a některými svými díly se blíží baroku. Jeho dílo však navíc ve své syntéze tvoří hodnoty obecně nadčasové.

Umělecká tvorba **Rafaela Santiho** (1483-1520)*Santi Rafael (Raffaello Sanzio) (1483-1520) it. renes. malíř* je spjata zpočátku s Urbinem, Perugiou, později Florencií a vrcholí v Římě v papežských službách. Přes své nadání je považován spíše za geniálního dovršitele než za průkopníka nových cest. Přestože byl činný i jako architekt a dočasně řídil stavbu sv. Petra v Římě, stal se především jednou z malířských veličin západní civilizace. Jako typický představitel renesančního pojetí harmonické krásy vytvořil desítky *Madon* (nejznámější *Sixtinská madona*). Vyzdobil taktéž papežské úřední místnosti ve Vatikánu – Stanza della segnatura celostěnnými freskami. Nejpozoruhodnější z nich je nepochybně *Aténská škola* oslavující řecké filosofy, která se stala jedním ze symbolů renesance vůbec.

Benátky s jednou podstatnou výjimkou nijak zvlášť do vývoje zmiňované kulturní epochy nezasáhly. Významné místo patří zdejší malířské škole, v níž v období **pozdní renesance** působila hvězdná trojice Tizian, Tintoreto*Tintoretto (Jacopo Robusti) (1518-1594) it. renes. malíř* a Paolo Veronese*Veronese Paolo (1528-1588) it. renes. malíř* , z nichž především **Tizian*** Tizian (Tiziano Vecellio) (1490-1576) it. renes. malíř* bývá považován za největšího malíře všech dob. Způsobil to mimo jiné zejména jeho novátorský a geniální přístup k barevnosti – kolorismus. Ve městě a okolí (*Villa Rotonda*) rovněž působil významný architekt **Andrea Palladio** (1508-1580)*Palladio Andrea (1508-1580) it. renes. stavitel* , jenž výrazně ovlivnil formování architektury následujícího století, a to zejména v Anglii.

Jestliže ještě v 2. polovině 15. století hleděla většina Evropy na kulturní a myšlenkový vývoj v Itálii zdrženlivě, byl konec věku již ve znamení triumfálního **šíření renesance** za Alpy. Zpoždění téměř jednoho století však způsobilo, že se umělci z ostatní Evropy setkávali jak s díly rané, tak vrcholné renesance, a k tomu brzy přistoupily ještě módní trendy manýrismu. Situaci komplikovaly i složité společenské podmínky a vzrůstající náboženská roztržetost dělící zaalpskou Evropu stále více na země protestantské a katolické. Vše mělo posléze najít svůj odraz v umění i myšlení doby.

Vlivy epochy v literatuře, filozofii a vědách (humanismus)

Filosofii, myšlenkovým proudem renesanční kultury se stal humanismus: soustava (etických, právních, jazykových,...) názorů renesančních vzdělanců, obsažená v duchovních oborech lidské činnosti, v nichž nepředpokládali bezprostřední božské působení. Nazvali je proto studia *humana*, aby se odlišily od teologie a dalších příbuzných disciplin, zabývajících se studiem věcí božských – studia divina.

Myšlenky humanismu šířila především *literatura*. Humanističtí autoři se sice zpočátku vyjadřovali latinsky, ale protože naráželi na bariéru jazykové neznalosti čtenářů, začali psát vlašsky (italsky). Poté co se hnutí rozšířilo do ostatních zemí, přispělo zásadním způsobem k rozvoji národních literatur a příslušných jazyků. Tento proces by neproběhl zdaleka tak rychle, nebýt významného technického vynálezu *knihtisku*. O jeho zavedení se zasloužil Němec **Johannes Gutenberg** (1398-1468)*Gutenberg Johannes (1398-1468) vynálezce knihtisku* po roce 1450. Vzdělanci začali své znalosti uplatňovat nejprve ve *filologii* a použitím vědecké komparace dosáhli prvních badatelských výsledků. Odhalili například tzv. Konstantinovu donaci jako padělek (humanista ve službách neapolského dvora Lorenzo Valla*Valla Lorenzo (1405-1457) it. filozof a humanista* ji srovnal se starším řeckým textem).

Itálie však v této době nebyla osamělou baštou vědy a filologie jediným kolbištěm. Mnoho učenců trápily *astronomické* otázky podnětené zámořskými plavbami, při kterých se naráželo

na nesrovnalosti u stanovení polohy plavidel. Skutečné postavení oběžnic totiž neodpovídalo geocentrickému názoru Ptolemaiovu. V zásadě správné řešení podal polský učenec **Mikoláš Koperník** (1473-1543)*Koperník Mikoláš (1473-1543) pol. matematik a astronom* výkladem o pohybu planet po kružnicích kolem Slunce. Zbývající nepřesnosti posléze odstranil německý matematik a astronom **Johannes Kepler** (1571-1630)*Kepler Johannes (1571-1630) něm. astronom* žijící na pražském dvoře Rudolfa II. zákonem o eliptických drahách oběžnic, v nichž je Slunce ohniskem. Již z Koperníkových názorů vyvodil smělé filozofické závěry Ital **Giordano Bruno** (1548-1600)*Bruno Giordano (1548-1600) it. filozof*. Předpokládal totiž v nekonečném vesmíru nespočet množství slunečních soustav jako je naše. Za své postoje byl však církví pronásledován, vězněn a nakonec upálen.

Jak italský, tak evropský humanismus charakterizoval zájem o antiku, dávné, ale pro renesanční epochu nové etické, životní i morální hodnoty a ideály. Návrat do starověku se stal pouze prostředkem k všestrannému poznání člověka a k formulování nové koncepce jeho podstaty. Na rozdíl od středověkého kolektivního pojetí je zdůrazňován individualismus. Platón vytěsnil Aristotela. Nejvýznamnější z platoniků, florentský myslitel **Marsilio Ficino** (1433-1499)*Ficino Marsilio (1433-1499) it. filozof* vyložil nově platónskou filozofii jako směřování lidské osobnosti k dokonalosti a nadmyslné kráse. Rukou nerozdílnou tu výtvarní umělci společně s humanisty zasvětili renesanci ideje člověka, jeho slávy, veškerou tvorbu. Lze tedy přímo hovořit o antropocentrické koncepci renesance. Počátky nového pohledu na svět a člověka lze rozpoznat již v literárních dílech 14. století u **Danta Alighieriho** (1265-1321)*Dante Alighieri (1265-1321) it. básník*, **Francesca Petrarce** (1304-1374)*Petrarca Francesco (1304-1374) it. humanista, diplomat a básník* a **Giovanni Boccaccia** (1313-1375)*Boccaccio Giovanni (1313-1375) it. spisovatel*. Objevují se názory považující člověka za Boha na Zemi (Ficino), anebo vznikají díla o velikosti a důstojnosti člověka (Mirondolla), hledají se mimořádné úkoly a poslání.

Někteří humanisté se od převažujících názorů na člověka vzdálili. Ve středu jejich zájmu se ocitlo postavení člověka ve společnosti, v níž žije, a nikoli jeho úloha ve světě. Do této skupiny patří Ital Niccolo Machiavelli a Angličan Thomas More. Oba myslitelé vycházeli při svých úvahách ze stejného předpokladu: že totiž člověka, jeho osobnost, formují společenské podmínky, v nichž žije.

Niccolo Machiavelli (1469-1527)*Machiavelli Niccolo (1469-1527) it. filozof a politik* pocházel z Florencie, získal obsáhlé humanistické vzdělání a v letech 1492-1512 pracoval ve vysokém úřadu sekretáře florentské republiky. Teprve poté začíná psát své traktáty, které teprve následující generace buď přijímaly s velkým nadšením, nebo zcela zavrhovaly. Nejvíce pozornosti získal bezpochyby *Il Principe (Vladař)* – obraz mechanismu vlády, jenž autor zároveň doplnil celou řadou praktických rad a návodů. Přestože nejzřetelněji na povrch díla vystupuje myšlenka účel světi prostředky, je třeba se při jeho hodnocení vyvarovat nekritických zjednodušení. Machiavelli žil v územně roztržité Itálii sužované četnými válkami a zahraničními intervencemi, jíž se sjednocující snahy i takových politicky bezohledných osobností jako papežův syn Cesare Borgia*Borgia Cesare (1478-1507) řím. šlechtic* jevíly ospravedlnitelné. Jsou však známy i jiné práce velebící občanské ctnosti: *Rozpravy o první dekádě Tita Livia*.

Zatímco Machiavelli naznačoval, jak v postupovat v již daných společenských podmínkách, Angličan **Thomas More** (1478-1535)*More Thomas (1478-1535) angl. politik* ve svém díle *Utopie* podal návod, jak tyto podmínky změnit. Jeho schopný autor, ač neurozeného původu, získal záhy titul, důvěru Jindřicha VIII. a úřad královského kancléře. Otázka Jindřichova rozchodu s Římem jej však přivedla ke konfliktu s panovníkem a nakonec na roku 1535 na popraviště. Dílo je rozděleno na dvě části, přičemž první podává obraz hospodářského a společenského života tudorovské Anglie na počátku 16. století a zároveň její kritiku. Ve druhé části fiktivní kapitán Rafael Hitlod seznamuje čtenáře se životem společnosti na

neexistujícím ostrově. Systém vlády je zcela demokratický, úředníci vrcholných orgánů výkonné moci jsou voleni. Na ostrově vládne náboženská tolerance a zdejší obyvatelstvo zcela odstranilo soukromé vlastnictví. Renesanční vzdělanci přijali dílo s velkým zájmem a uznáním.

Za největšího představitele humanistického kriticismu je možno považovat Nizozemce **Erasma Rotterdamského** (1465-1536)*Erasmus Rotterdamský (1465-1536) humanista*. Ústřední pozici v jeho tvorbě zaujímá *Chvála bláznovství*. Autor předkládá v mistrovské satíře myšlenku o bídě lidské existence stojící v ostrém protikladu proti chvalozpěvným tónům. Navazuje na Sofokla*Sofokles*, když tvrdí, že pouze bláznovství přináší lidskému jedinci iluzi štěstí nebo štěstí skutečné.

Francouz **Michel de Montaigne** (1533-1592)*Montaigne Michel, de (1533-1592) fr. humanista* se zabývá vlivem geografického prostředí na lidskou společnost, a rozvíjí úvahy o člověku, nejkřehčím ze všech tvorů.

Na samém sklonku renesanční epochy uchopili otázky týkající se smyslu lidské existence zcela novým způsobem myslitelé typu Angličana **Williama Shakespeara** (1564-1616)*Shakespeare William (1564-1616) anglický dramatik* či Španěla **Miguela de Cervantes** (1547-1616)*Cervantes de Saavedra, Miguel (1547-1616) španělský básník a romanopisec*, snažící se novým způsobem (tragický humanismus) odpovídat na otázky lidské existence.

Závěrem nutno zdůraznit, že humanistická studia byla pouze záležitostí společenské elity a taktéž okruh jejich konzumentů byl nutně po celou dobu působení značně omezený. Humanisté se ovšem nepokoušeli svět vyložit jednotným způsobem, pouze o něm jistým způsobem uvažovat. Potom pro ně však nebyl překážkou ani zánik jedné epochy, v níž se zrodily jejich myšlenky nebo státní hranice, ani náboženské vyznání či sociální rozvrstvení a dědictví humanismu se mohlo stát jedním ze základů novověké evropské společnosti.

Kapitola 3.

Evropská reformace, katolická obnova (reformace) a protireformace

Příčiny reformačních snah

Pátý lateránský koncil pod taktovkou papeže Lva X. v letech 1512-1517 nedokázal odstranit žádné zásadní nešvary panující v katolické církvi. Není proto velkým překvapením, že jeho závěr časově koresponduje s Lutherovým vystoupením.

Soudobá církev se jevila většinou křesťanstva jako instituce, zabývající se téměř výhradně opatřováním finančních prostředků (fiskalismus). Prodej církevních úřadů za peníze (simonie) byl běžnou záležitostí a vlastníci takto nabytých obročů nebyli schopni dostát duchovním úkolům na ně kladeným. Světí otcové byli v oněch dobách zvyklí jednat často zcela světsky, navíc úřad chápali jako zaopatření pro svoji rodinu (nepotismus) a společně s představiteli vyšší církevní hierarchie se nezřídkou utápěli v pohoršlivém chování. Za nedostihný příklad nad jiné je v tomto směru možné uvést jméno papeže **Alexandra VI.** (1492-1503) z rodu Borgiů. S tvrdou kritikou se setkávala i snaha papežského dvora vyzdobit Řím uměleckými díly a přeměnit jej na centrum renesančního umění a vzdělanosti. Pochopení nenalezla ani plánovaná okázalá dostavba Svatopetrského chrámu, největšího svatostánku křesťanstva. Papežství tak zanedbávalo kvůli teritoriálním, osobním a světským zájmům klíčový úkol – reformu církve.

Kritika celé instituce a výzvy k její reformě se nyní spojovaly s vizí původní podoby, osobní zbožnosti, spása se hledala ve víře samotné, než v okázalé vnější formě. Viditelným terčem nelibosti, který nebylo nikomu na ulicích měst dopřáno minout, se stal obchod s odpustky - peněžní úplata za odpuštění hříchů. Představoval bezpochyby nejprovokativnější způsob získání finančních prostředků, udržující si v církvi již po staletí neochvějně svoji tradici (soudobá veřejnost byla o některých absurditách dobře informována – například saský kurfiřt Fridrich Moudrý*Fridrich III. Moudrý (1486-1525) saský kurfiřt* vlastnil odpustky v množství dostačujícím na odpuštění dvou milionů let v očistci).

Pokusy o reformu jsou ovšem mnohem staršího data. Mezi zásadnější hlasatele nápravy patří John Viklef (asi 1330-1384)*Viklef John (1330-1384) angl. náb. reformátor* z Oxfordu – navrhovaná radikální léčba církve spočívala v okamžitém odebrání světské moci, i Jan Hus (asi 1371-1415)*Hus Jan (asi 1371-1415) český náb. reformátor*. Kolektivní snahu o nápravu nejkřiklavějších nedostatků projevilo též konciliární hnutí, jež se zároveň pokusilo nadřadit nad papežskou autoritu. Svého vrcholu dosáhlo na dvou velkých koncilech 15. století kostnickém (1414-1418) a basilejském (1431-1449). Papežství se pochopitelně bránilo, jak proti reformám, tak proti hnutí samotnému a jeho snaha byla ještě v témže století korunována úspěchem.

Reformace v Německu

Nástup reformace se uskutečnil v zaalpské části Svaté říše římské národa německého, tedy v oblasti, která byla na počátku 16. století nejvíce postižena kořistnickými požadavky Říma. Církevní břímě bylo do té doby zmírněno ve Francii, Anglii i Španělsku, avšak nestalo se tak v Říši. Není divu, že stále přepjatější finanční požadavky římské kurie vyvolávaly rostoucí odpor německých klerikálních kruhů.

Duchovním vůdcem německé reformace se stal **Martin Luther** (1483-1546)*Luther Martin (1483-1546) německý náb. reformátor*. I on vystoupil podobně jako kdysi Jan Hus nejprve proti odpustkům a jeho cílem v žádném případě nebylo rozštěpení církve, nýbrž její náprava, přesto na konci reformního boje zůstalo definitivní rozdělení evropského křesťanstva na dva tábory (nepočítáme-li dřívější rozkol s pravoslávím).

Luther pocházel ze Saska, získal teologické vzdělání, působil v augustiniánském řádu, avšak chyběl mu ještě humanistický rozhled charakteristický pro jeho následovníky. Nějaký čas rovněž pobýval v Římě, kde jej šokoval především rozmařilý život papežské kurie. Později

přednášel na universitě ve Wittenberku a zde se také začaly formovat jeho náboženské názory.

K vystoupení proti Římu se Luther rozhodl v souvislosti s konkrétní odpustkovou akcí pořádanou papežskou kurií. Poté co začali zemi opět obcházet zdatní kazatelé doprovázení zástupci obchodního domu Fuggerů *Fuggerové rodina něm. obchodníků a bankéřů*, přibil 31. října 1517 na dveře wittenberského kostela svých 95 tezí o podstatě odpustků. V těchto svých článkách ještě podstatu odpustků uznával a zabýval se zatím jen dílčí kritikou, byla to pouhá výzva k odborné teologické diskusi, přesto chápaná coby vypovězení poslušnosti vyvolala ohromný ohlas. Luther sám se dostal do situace, kdy nemohl couvnout před otevřeným bojem s papežskou kurií. Na rozdíl od Husa mohl však do svých služeb zapojit technický pokrok. Zatímco jeho předchůdci sloužilo k šíření myšlenek pouze pero a kazatelna, Luther mohl mezi léty 1517 až 1520 v evropských zemích vytisknout celkem třicet spisů ve více než 300 000 exemplářích s do té doby neslýchaným a nevidaným účinkem. Roku 1520 tedy veřejně za přítomnosti svých přívrženců spálil papežskou bulu Exurge Domine zavrhuující jeho kacířské učení a stejně neústupně si vedl na říšském sněmu ve Wormsu na jaře následujícího roku, kde se odehrál slavný konflikt vzpurného mnicha se samotným císařem Karlem V. Luther byl poté uvržen do klatby a jeho spisy zakázány. Od dob Husových se však mnoho změnilo a o další režii dramatu se postarali Lutherovi mocní ochránci. Saský kurfiřt Fridrich Moudrý nechal mnicha "unést" na svůj hrad Wartburg, kde reformátor strávil téměř rok, aby tu inkognito pracoval na dalších polemických spisech, přičemž také přeložil do němčiny Nový zákon. Klíčové názory shrnul především v pracích *O babylónském zajetí církve* a *O svobodě křesťana*.

Luther ve svém **učení o spáse** lidské duše vycházel z představy, že je možná pouze **prostřednictvím víry** v dílo Kristovo a v pokoře před božím milosrdenstvím. Spásy tedy podle něj nemůže být dosaženo vlastními zásluhami (dobrymi skutky), neboť lidská vůle je nesvobodná, ani vnějšími církevními úkony, a proto zde nemá žádný význam zprostředkovatelská role církve. Důsledkem bylo odmítnutí řady církevních úkonů a některých svátostí. Pouze křest, pokání, a přijímání (podobojí) si podle něj zachovaly určitý význam. Stejně negativní postoj zaujal ke kultu Panny Marie a světců. Očistec neexistuje. Řeholní řády postrádají smysl své existence. Křesťan se měl od nynějška opírat sám o nejvyšší autoritu bible, zatímco ji Luther upřel papeži i koncilům.

Reformátor svůj provokativní rozchod s Římem dovršil porušením celibátu. Uzavřel sňatek s bývalou jeptiškou Kateřinou von Bora a zplodil s ní celkem šest dětí.

Lutherův boj proti církevní autoritě vyvolal v lidových vrstvách ovlivněných tradičním vizionářstvím, náboženským sektářstvím i očekáváním brzkého konce světa výbuch radikalismu a ohrožoval tak úspěch reformace. Novokřtěnci a další sektáři odmítali ve jménu prvotní křesťanské rovnosti jakékoli státní či církevní zřízení a věřili pouze očekávaným zjevením. Nakonec propukla v letech **1524-1526** mohutná lidová povstání zachovávaná si v historiografii souhrnný název **německá selská válka**.

Samotné válce v Říši předcházelo vojenské povstání říšského rytířstva v letech 1522-1523. Nezaměstnaní válečníci si slibovali od reformace sekularizaci církevního majetku a právní změny, které by je uvedly na úroveň knížecího stavu. Lancknechti pod velením Franze von Sickingen*Sickingen Franz, von (1481-1523) německý válečník* zaútočili na trevírské arcibiskupství a odvolávali se přitom na Lutherovo učení, avšak byli knížaty poraženi. Rytířstvo pak jako stav ztratilo politický význam.

Centrum selských rozbrojů leželo ve středním Německu v Durynsku, v jihozápadním Německu ve Francích a Švábsku, dále pak v alpských zemích Solnohradsku a Tyrolsku. Vzbouřenecké požadavky z chudých městských a selských vrstev formulovali a vznášeli jejich ideologové jako **Thomas Müntzer** (asi 1489-1525)*Müntzer Thomas (asi 1489-1525) náb. vůdce v něm. selské válce*, Michael Gaismair*Gaismair Michael (asi 1490-1532) vůdce

něm. selské války* nebo novokřtěnecký kazatel Balthasar Hubmaier*Hubmaier Balthasar (+1528) novokřtěnecký kazatel*. Jejich teologické názory byly propojeny s dalekosáhlými sociálními a politickými požadavky. Žádali “svobodné kázání slova božího”, svobodnou volbu farářů, odstranění dosavadních výhod šlechty a měšťanstva, zrušení daní a desátku, právo na pastvu, rybolov, hon a další záležitosti. Sedláci mezitím plenili kláštery a zámky, bořili pevnosti a někdy dokonce pobíjeli i vrchnost. Protiúder byl nepoměrně krvavější. Početnější, ale špatně vyzbrojení a vojensky nezkušení sedláci se většinou při střetu s lancknechty rozutekli. Ten, kdo se dostal žoldněřům do rukou byl zabit, vesnice vypáleny a řada měst sympatizujících se sedláky zpusťována (odveta si údajně vyžádala 100 000 obětí). Porážka selského hnutí odstranila zbytky staré selské samosprávy a omezila rovněž městská práva. Vítězi se stala zemská knížata, která opět posílila své postavení vůči císaři. Poté, co v roce 1525 vyšel Lutherův spis *Proti loupícím a vraždícím houfům sedláků* vyzývající knížata, aby se sedláckou vzpourou skoncovala, byly široké vrstvy obyvatelstva v jižním Německu reformací zklamány, a naopak vzniklá situace nabídla bavorskému a švábskému katolicismu v dlouhodobém časovém horizontu dobré vyhlídky.

Dozvuky selské války nalezneme ještě ve třicátých letech v novokřtěnecké komunitě v Münsteru ve Vestfálsku (1534/1535). Zdejší založené “sionské království” zavedlo společné vlastnictví a mnohoženství. Po dobytí města byli všichni krutě odsouzeni a potrestáni.

Katolíci se pod vedením Karla V. pokusili další osud reformace rozhodnout hlasováním o správnosti Lutherových teorií na sněmu ve Špýru roku 1529. Menšina podala slavný protest - odtud tradiční označení **protestanti**.

V roce 1530 předložil na říšském sněmu v Augšpurku kurfiřt Jan Saský reformované **augšpurské vyznání** (Confessio Augustana) zformulované **Philippem Melanchtonem** (1497-1560)*Melanchton Philipp (1497-1560) něm. náb. reformátor*, spolupracovníkem Luthera. Luther sám se v té době ještě nacházel v klatbě, pro jistotu sledoval jednání z bezpečí z jihosaského hradu Coburgu a do vývoje zasahoval pouze písemně. Přestože dokument sloužil jen jako východisko k disputaci a dorozumění s katolíky se zdálo možné, Melanchton sám nakloněn řadě kompromisů a obětí ve prospěch konsensu s katolíky musel konstatovat neúspěch. Spis se tedy stal základem závazného vymezení protestantské konfese vůči všem ostatním křesťanským věroukám.

Reformace ve Švýcarsku

Země uprostřed Alp představovala na počátku 16. století dva zcela odlišné světy, spojené pod tlakem staletých bojů s říšskými knížaty, císařem a burgundskými vévody do obranné konfederace. Jeden z těchto světů - **lesní** (nebo také horské) **kantony** (Schwyz, Unterwalden) charakteristické chovem dobytka a pastevectvím zároveň značně profitovaly na žoldněřském systému, najímání švýcarských sedláků do válečných služeb v zahraničí. Lesní kantony byly smluvně spojeny se španělskými Habsburky, papeži a francouzskými katolickými kruhy, k reformačním změnám se proto od počátku stavěly odmítavě. Zcela jiné poměry panovaly v **městských kantonech** (Bern, Curych, Ženeva). Široké městské vrstvy podnikající v kvetoucím bankovníctví, obchodě, řemeslech a rozvíjejících se manufakturách byly od počátku zainteresovány jak na nápravě církve samé, tak též i na sekularizaci církevního majetku.

Počátek reformace ve Švýcarském spolku je spojován se jménem **Ulricha Zwingliho** (1484-1531)*Zwingli Ulrich (1484-1531) švýc. náb. reformátor*. Dostalo se mu teologického vzdělání a díky nadání a intelektuálním schopnostem brzy zakotvil v diplomatických misích. Zásadní vliv na jeho obrat k protestantské víře měly zlořády panující v tehdejší katolické církvi, vliv humanistických studií, kterým se pilně věnoval (zejména osobnost Erasma Rotterdamského), a taktéž jeho působení u námezdních

švýcarských oddílů v zahraničí. Po bitvě u Marignana roku 1515 se stal největším bojovníkem za zrušení tohoto nehumánního povolání svých krajanů.

Zwingliho působištěm se stal Curych, kde počátkem dvacátých let 16. století provedl vlastní **reformaci**, v mnoha ohledech radikálnější, než byla reformace luteránská. V teologické rovině doznala věrouka následujících změn. Bibli označil za jediný zdroj víry. V otázce transsubstanciace (Poslední večeře) – oficiálního dogmatu katolické církve, podle níž při mši dochází k přeměně chleba a vína v tělo a krev Ježíše Krista, se názorově rozešel i s Lutherem a celý akt považoval pouze za symbolickou připomínku. Zmíněný rozpor vedl ke krachu společných disputací obou reformátorů v Marburku roku 1529 a zániku zamýšlené jednoty těchto konfesí. (Tu ostatně narušily i Zwingliho predestinační názory.) Zrušil mši, odebral rovněž ostatním svátostem význam přisuzovaný jim katolickou církví a ponechal jim význam výlučně symbolický. Bohoslužbu nyní tvořila pouze četba bible, kázání v národním jazyce a přijímání podobojí. Taktéž vnější a vnitřní vzhled protestantských kostelů v Curychu prošel důkladnou obrazoboreckou očišťovnou.

Sociální rovina jeho reformy směřovala k vybudování křesťanské obce, která by tvořila samostatnou jednotku podřízenou městským orgánům s význačnou pozicí kněží spojenou v teokratický celek.

Zwingli však musel brzy čelit opozici přicházející ze dvou směrů. Ostře se proti němu postavili radikálové domýšlející důsledně reformátorské myšlení – **novokřtění** (anabaptisté). Došli k přesvědčení, že křest dětí dokud nemohou mít víru, je nesprávný a bezúčelný. Nedávali křtít novorozeňata, dokud nedospějí k samostatnému myšlení, a jelikož Zwingli na křtech trval, začali jej napadat. Městská rada odpověděla pronásledováním a zatýkáním. Došlo i na rozsudky smrti. Za ideového otce sekty je považován **Baltazar Hubmaier** *Hubmaier Baltazar (asi 1485-1528) vůdce novokřtěnců*, popravený roku 1528 ve Vídni. Novokřtění se před represemi rozutekli do celé střední Evropy. V drtivé většině se neprotivili násilí, existovaly však výjimky. V očekávání brzkého konce světa se stoupenci Melchiora Hoffmanna*Hoffmann Melchior (16. st.) radikální novokřtělec* rozhodli vybojovat ve vestfálském Münsteru Boží říši zbraněmi (viz. odstavec německá selská válka).

Proti reformaci se rovněž postavily katolické horské kantony zainteresované na zahraniční žoldnéřské službě. Švýcarský spolek se tak ocitl v občanské válce. Sám Zwingli se tedy opásal mečem a válečnou sekerou, vytáhl do boje a byl zabit. Stalo se v bitvě u Kappelu roku 1531. Jeho tělo bylo rozčtvrceno a spáleno. Ideologický protivník Luther prý tehdy bez lítosti prohlásil: “Dostal co mu patří!” Brzy poté došlo k usmíření a obě náboženství se stala ve Švýcarsku rovnocennými.

Zwingliho nástupce **Heinrich Bullinger** (1504-1575)*Bullinger Heinrich (1504-1575) Zwingliho švýcarský nástupce* proslulejší spíše jako diplomat a organizátor než náboženský myslitel rozumnými ústupky dosáhl roku 1566 dohody a spojení obou švýcarských reformních hnutí. Calvinisté a zwingliáni se sdružili do tzv. druhé helvetské konfese. Název **helvetské vyznání** je dodnes běžně rozšířen.

Za dovršení reformace a nejradikálnější reformační proud je možno považovat učení **Jeana Kalvína** (1509-1564)*Kalvín Jean (1509-1564) radikální protestantský reformátor*, původem ze severofrancouzské Pikardie. Usadil se ve frankofonní švýcarské Ženevě, která od počátku třicátých let 16. století představovala oporu evangelických náboženství a proměnil ji tak, že byla nezdůvodnět nazývána protestantským Římem.

Kalvín studoval nejprve práva, posléze teologii a roku 1533 prošel procesem proměn k luteránské víře. Poté, co ve Francii vypukly represe namířené proti nekatolíkům, odešel do exilu, aby nakonec uprchlíka přijala švýcarská Ženeva. Během svého prvního pobytu zde působil jako profesor teologie a potom jako pastor, přičemž roku 1536 zveřejnil své stěžejní dílo *Základy víry křesťanské*. Pokusil se zreformovat život městských obyvatel podle přísných evangelijních zásad – (mimo jiné byly zapovězeny i následující činnosti: tanec, veselice,

lenivost, obžerství, pití alkoholických nápojů, četba románů, nošení svátečních šatů apod.) z pochopitelných důvodů narazil na odpor části obyvatelstva a byl nucen město opustit.

V roce 1541 byl povolán zpět a mohl si diktovat podmínky. Vytvořil syntézu církve se státem a těmto institucím též podřídil veškerý život občana ženevského městského státu. Kalvínská církev se řídila demokratickými principy: vůdčí pastory volili věřící, jakákoli hierarchie byla zrušena. V čele samosprávné církevní obce stáli také starší (presbyteři) vybraní ze světských příslušníků obce. Společně tvořili **konzistoř** řídící náboženský život komuny a všechny náboženské přestupky. Mezi uplatňovanými zásadami, kde morální poklesky byly hodnoceny jako zločiny, zaujímala přední pozici zásada absolutní poslušnosti, dále zásada netolerance vůči všem protivníkům v oblasti dogmatu (v této oblasti bychom našli styčné body s poměry jaké panovaly v katolické církvi) a proto opozice končila nejméně ve vyhnanství, ne-li na hranici. Přísnost, s jakou se zasahovalo proti odpůrcům, nelze sice srovnat s působením inkvizice, přesto je známo 56 rozsudků smrti a 78 případů vyhnanství. Snad nejvíce se do dobového evropského povědomí zapsal případ španělského učenice Miguela Serveta*Servet Miguel (1511-1553) španělský lékař a humanista* upáleného v Ženevě roku 1553.

S cílem napomoci šíření nového učení vznikla roku 1559 v Ženevě kalvínská univerzita školící pastory pro celou Evropu.

Kalvín sice vyšel z Zwingliho **učení**, avšak přisoudil větší význam Starému zákonu. Božské působení nevyžaduje žádného prostředníka, takže jakékoli lidské – kněžské zprostředkování je zbytečné. Proto také kalvíni velmi radikálně odmítali jakékoli obřadní formy, taktéž mše se pro ně stala pouhou symbolickou vzpomínkou. Lidské skutky nemohly podle kalvinistického učení rozhodnout o spáse. Spoluúčast člověka na svém spasení se ve srovnání s luteránským pojetím ještě zmenšila. Bůh si na základě tohoto učení vybral své vyvolené a jeho syn Ježíš svým utrpením tyto vyvolené spasil. Lidský jedinec byl dvojnásobně předurčen ke spáse nebo zatracení. Obec vyvolených tvoří neviditelnou Kristovu církev a jejím základním znakem je vzorový život podle Bible. Kalvíni hovořili o dvojí **predestinaci**. Varovali své příznivce před přílišnou sebedůvěrou i pochybnostmi, avšak připouštěli názor, že člověk o pravděpodobnosti vlastního spasení může usuzovat podle výsledků svého pozemského snažení. Predestinační myšlenka se tedy nestala demobilizující. Ve zbožném způsobu života, v majetku získaném podnikavou prací viděli kalvinisté důkaz správnosti svého učení. Tento věroučný křesťanský směr přispěl nábožensky podmíněnou vysokou pracovní morálkou svých zastánců ke vzniku moderních podnikatelských vrstev.

Rozšíření reformace v Evropě

V první polovině 16. století přijala rozsáhlá evropská území věrouku a formu církevní organizace protestantských vyznání.

Vliv **Lutherova působení** zasáhl ještě ve 20. letech kromě **severní** části dnešního **Německa severní Evropu**. Tato část kontinentu představovala na prahu 16. století teoreticky jeden politický celek pod **dánskou** nadvládou. Spory mezi reformovanými, podporovanými královským dvorem, a katolickou opozicí přerostly v občanskou válku, zakončenou vítězně mladým panovníkem Kristiánem III.*Kristián III. (1534-1559) dánský král* Roku 1536 sekularizoval majetek církve a zavedl zemskou církev po vzoru Saska. Norsku byla však vnucena jako bezprávné dánské provincii. Později ji násilím prosadilo i na Island.

Švédsko v permanentním boji za samostatnost vůči Dánsku postupovalo v otázce reformace obdobným způsobem. Gustav z rodu Vasa *Gustav I. Vasa (1523-1560) švédský král*zvolený ve dvacátých letech za krále sekularizoval církevní majetek a prosadil roku 1530 augšpurskou konfesi. Záhy byla přijata i ve Finsku, organické součásti švédského království.

Roku 1525 přijal luterství Albrecht Hohenzollernský *Albrecht Hohenzollernský (1490-1560) velmistr Řádu německých rytířů*velmistr Řádu německých rytířů. Převodl tak **Prusko** do protestantského tábora, stal se leníkem polského krále a zároveň světským knížetem (historický základ pro sjednocení Pruska a Braniborska).

V přibližně stejné době přijala luterskou konfesi některá hanzovní města ve východním Pobaltí jako Tallin, Královec či Riga, ale i řada měst na jinak katolickém území **Polska** – Poznaň, Toruň. V konfesijně nejednotných **Uhrách** získala příznivce především na území Sedmihradska (sedmihradští Němci) a dnešního Slovenska zejména mezi šlechtou a měšťany. V obou státech však byla evangelická vyznání v průběhu 17. století katolickou protireformací potlačena.

Kalvinismus se šířil Evropou i v druhé polovině století a ovlivnil vývoj prakticky všech evropských zemí, avšak s výjimkou pozdějšího **Holandska** se mu nepodařilo nikde získat jednoznačnou převahu. Počátkem 17. století se stal ve Spojených nizozemských provinciích státním náboženstvím a blahodárně přispěl k rozvoji země.

Značné zásluhy za průnik kalvinismu do jednotlivých zemí si na své konto připsala ženevská akademie vychovávající permanentně od roku 1559 pastory a kazatele. Tak byl připraven pro své poslání Kalvínův žák a reformátor John Knox *Knox John (1505-1572) skotský protestantský kazatel a reformátor**“architekt” **skotské** kalvinistické církve. Radikální protestantské vyznání tu zakotvilo zejména mezi měšťanstvem a šlechtou jako výraz opozičního odporu proti katolické královně Marii Stuartovně. Predestinační nauka se ujala v některých zemích Říše, nejzřetelněji v **porýnské Falci**. Odezvu našlo Kalvínovo učení i v Polsku mezi šlechtou a v Uhrách mezi maďarským měšťanstvem.

Stoupencům Kalvínova učení se dostalo ve **Francii** označení **hugenoti** v **Anglii** **puritáni**. Kalvinismus se značně rozšířil i v zámoří v **Severní Americe**, kde svým důrazem na střídmost, odříkání, kázeň a píli plně vyhovoval tamním tvrdým životním podmínkám. Nové osadníky, kteří většinou prchali před náboženským pronásledováním z mateřských zemí, jejich vyznání motivovalo navíc k podnikavosti a soutěživosti a brzy se pozitivně projeвило na rozvoji země.

Katolická obnova (reformace) a protireformace

Katolická církev se snažila již od středověku menšími reformami dosáhnout nápravy nejkřiklavějších nedostatků. V 16. století přibývá těchto snah zejména ve Španělsku a Itálii. Zatímco prvně jmenovaná země těžila zejména z fanatismu a důrazu na dogmatismus, zrozeného a upevněného staletými reconquisty, v Itálii byli nositeli těchto myšlenek především humanističtí vzdělanci. Zprvu se zdálo, že zvítězí snášenlivý postoj, nakloněný dohodě s evangelíky. I u nich však ve čtyřicátých letech převládla představa ostrého nesmiřitelného kursu vůči všem kacířům. Neméně významným se stalo působení nových náboženských řádů: paulánů, kapucínů, voršilek či salesiánů přičemž, jak se ukázalo později, rozhodující úlohu v protireformaci sehráli jezuité.

Ve Španělsku se již před více než půlstoletím (1478) aktivizovala **Svatá inkvizice** jako represivní instituce proti nepohodlným složkám obyvatelstva a roku 1542 na ni navázala **inkvizice římská**. Reformace způsobila katolické církvi ohromné ztráty a donutila ji k rozhodující ofenzivě. Na papežském stolci se však dlouho neobjevovala autorita, která by byla schopna se daného úkolu ujmout, až kolegium kardinálů zvolilo muže, jenž přijal jméno **Pavel III.** (1534-1549)*Pavel III. (1534-1549) (vl. jménem Alessandro Farnese)* Jeho patnáctiletý pontifikát znamenal konečné nastoupení dlouho očekávaného reformního kursu.

Prvním opatřením se stalo potvrzení nového náboženského řádu Societatis Jesu -**Tovaryšstva Ježíšova**. V čele stanul sám zakladatel řádu, baskický šlechtic **Ignác z Loyoly** (1491-1556)*Ignác z Loyoly (1491-1556) zakladatel jezuitského řádu*. Pojetí řádu se výrazně

odlišovalo od řádů středověkých. Byla zavržena meditace, mystika a odloučenost od vnějšího světa. Je zajímavé, že některé metody byly převzaty od protestantských protivníků, zejména účinek kázání. Jezuita musel být v neustálém kontaktu s lidmi, učil je, zpovídal působil na ně. Významnou roli hrála rozumová argumentace, jejímž úkolem bylo doložení všech církevních pravd a osvojení psychologického nátlaku, uplatňovaného zejména při zpovědi. Jezuité sami se proto věnovali velmi důkladnému a široce pojatému vzdělávání. Uchazeči o členství v řádu byli podrobováni přísnému výběrovému řízení, v němž hrála významnou roli schopnost bezmezné poslušnosti. Celá instituce byla organizována na vojenských principech, a proto se mohla stát skutečným nástrojem katolické církve v boji s protestantskou opozicí.

Vzápětí bylo Pavlem III. za výrazné podpory důsledných odpůrců reformace v kardinálském kolegiu založeno *Sacrum Officium*, nejvyšší inkviziční tribunál.

Za pontifikátu Pavla III. byl také svolán do *Tridentu* (dnešní Trento) všeobecný *koncil* s úkolem obnovení jednoty církve. Koncil trval s přestávkami osmnáct let: 1545-1563. V druhé polovině padesátých let se shromáždění ocitlo ve slepé uličce. Do čela církve byl zvolen více než netolerantní kardinál Carafa, nechvalně známý též vydáním (1559) od té doby neustále aktualizovaného *Indexu librorum prohibitorum* (seznamu zakázaných knih). Carafa, jenž přijal jméno **Pavel IV.** (1555-1559)*Pavel IV. (1555-1559) papež (vl. jménem Gian Pietro Carafa)*, se dokonce pustil do války s Habsburky, označuje je za "luteránské zrádce". Tento postoj jistě k jednotě církve nepřispěl. Teprve následující papež (Pius IV.)*Pius IV. (1559-1565) (vl. jménem Giovanni Angelo Medici)* přivedl koncil k závěru. Mezitím se prosadil nekompromisní postoj odsuzující všechny nekatolické teze.

Koncil systemizoval, utřídil a upřesnil dogmata, která dosud platí pro všechny přívržence římského katolicismu jako *tridentské vyznání* víry. Víra byla nezbytná, sama o sobě však nestačila. Sněm zdůraznil účinnost skutků pro spásu duše. Svátosti si uchovaly veškerou svoji důležitost, neboť udělovaly milost. Eucharistie předpokládala skutečnou přítomnost Krista a koncil znovu potvrdil transsubstanciaci (přeměnu chleba a vína v tělo a krev Krista). I v jiné záležitosti katoličtí hodnostáři nepokrytě útočili proti tomu, co hlásal protestantismus, jestliže v závěrečných usneseních konstatovali: "...moc odpustků byla církvi předána Kristem...". Otcové na sněmu přistoupili rovněž k definování povinností kněží a odpovědnosti prelátů, sepsání katechismu, potvrzení úředních povinností pro biskupy a vytvoření seminářů pro vzdělávání kněží. To byly nejvýznamnější úspěchy posledních zasedání. Neochota vést dialog s protestanty přispěla k ještě většímu náboženskému rozkolu v Evropě.

Tridentský koncil vytvořil předpoklady k novému nástupu katolické církve. Její důležitou složku představoval nyní diplomatický aparát rozšířený do pravidelného systému nunciatur. Papežští nunciové se v jednotlivých zemích stali nezřídka přímými organizátory protireformace a soustřeďovali kolem sebe horlivé příznivce. Takovéto okruhy radikálních katolíků byly často nazývány podle hlavní opory rekatolizace "španělskou stranou".

Kapitola 4

Habsburská říše

Říše Karla V.

Državy císařské dynastie Habsburků tvořily na počátku 16. století dědičné a zděděné země rakouské, Štýrsko, Korutany, Kraňsko, Tyrolsko, Terst, Burgundské vévodství a zároveň byly nepevnou součástí svazku Svaté říše římské, od roku 1474 doplněné přívláskem “národa německého”. Habsburkové vládli v této říši jako císaři. Dobře organizované stavy jim však v dědičných zemích nedovolovaly vládnout absolutisticky. Nejdůležitějším článkem habsburských držav se počátkem šestnáctého století nepochybně stalo burgundské dědictví.

Vévodství burgundské tvořilo Nizozemí (v podstatě celý dnešní Benelux), Alsasko, Lotrinsko a Franche – Comté. Bohaté a lidnaté Nizozemí představovalo (spolu se severní Itálií) nejvyspělejší evropské území. Na jeho rozkvětu se podepsal nejenom úpadek Hanzy, ale i vzrůstající obchod s Novým světem. Pro Habsburky bylo v nastávajících válkách důležitým zdrojem krytí válečných výdajů.

Roku 1516 se **panovníkem Španělska** stal **Karel Habsburský** a pro poddané svého nového království to byl od nynějška Carlos Primiero – **Karel I.** (1516-1556)*Karel I. (1516-1556) španělský král (a římskoněmecký císař)*. Jaké dědictví se mu to na Pyrenejském poloostrově dostalo do rukou? Španělskou jednotu, kterou jsme zvyklí datovat od roku 1479, představoval velice volný svazek Kastilie a Aragonu (na hranicích obou zemí se nadále vybírala cla). Jedním z důvodů váhavého prohlubování spojení byla i značně odlišná expanzivní orientace. Zatímco Aragon byl tradičními vazbami spjat se Středomořím, Kastilie se zaměřila nejprve na Afriku a oceán a po objevení neznámé pevniny napřela na ovládnutí Ameriky všechny své síly. V polovině 16. století byla první etapa conquisty zakončena a Habsburkové kontrolovali většinu Nového světa.

Španělské obyvatelstvo bylo převážně románské, avšak jeho důležitou složku tvořili Židé a muslimští Mauři. Je zřejmé, že složení muselo být pestré i po **stránce náboženské** a brzy se začalo projevovat antagonismy. Vládnoucí románské obyvatelstvo zahájilo pronásledování Židů, kteří se bránili přestupováním ke křesťanství. Konverze nepřinesla žádoucí efekt, neboť tu šlo i o soupeření ekonomické. Rok 1478 znamenal aktivizaci církevní instituce soudního charakteru Svaté inkvizice udělením práva králi Ferdinandovi papežem ke jmenování inkvizitorů. Tak vstoupil na dějinnou scénu nechvalně známý Tomas Torquemada*Torquemada Tomas de (1420-1498) španělský inkvizitor*. Ještě v roce objevení Ameriky byl vydán edikt vyhánějící Židy ze Španělska. Roku 1502 se inkvizice obrátila proti Maurům a muslimské obyvatelstvo muselo během několika měsíců přijmout křesťanství nebo emigrovat.

Pokusy o panovnícký absolutismus jsou v této zemi rovněž staršího data. Realizovali je již na sklonku 15. století Ferdinand s Isabelou, jimž ovšem nezbylo, než se potýkat s tuhou opozicí. Staletí reconquisty dala vzniknout mocné vrstvě španělských grandů vládnoucích vlastním ozbrojeným silám řádově tisíců ozbrojenců. Odpor vysoké aristokracie byl nakonec zlikvidován za pomoci měst spojených do tzv. Svaté hermandady. Nový španělský král a

římský císař měl nicméně o základně své moci jiné představy a opětně upřednostnil práva šlechty. Španělská města s bohatým Toledem v čele rozhořčeně odpověděla v letech 1520-1521 revoltou známou jako **povstání komunerů**. Akt neposlušnosti se povstalcům nevyplatil (ovšem viděno z delšího časového horizontu – ani odplata vládci). Panovník po vítězství města zatížil obrovskými daněmi, jež zcela podvázaly obchodní a podnikatelskou aktivitu, naopak šlechta byla od berní osvobozena. Důsledkem tohoto postupu se stal plíživý hospodářský úpadek, jehož postup nemohl zastavit ani příliv amerického zlata a stříbra. Již v průběhu 16. století bylo patrné, čím se Španělsko ekonomicky negativně odlišuje od Francie nebo Anglie.

Proti rodu Valois, Osmanům, knížatům i papeži

Karel I. se pokusil na základě dynastické politiky o vytvoření univerzální světové katolické monarchie. Rodinné ambice Habsburků se přitom střetly se zájmy evangelických říšských stavů, Francií, Turky, papežem ...

Říše Karlova leckdy moderně interpretovaná jako jeden z pokusů o evropskou jednotu svým integračním a nadnárodním charakterem jednoduše nemohla obstát před soudobým náboženským štěpením - započatým (sice nevině) renesančně individualistickou potřebou prozkoumat svobodně text Bible, avšak zakončeným vznikem národních protestantských církví.

Stejně tak knížata v Říši, a nejen evangelická, projevovala pokročilé touhy po samosprávě – habsburský model byl pro ně tudíž dávno nepřijatelný.

Jakmile bylo sjednáno dočasné příměří, začal se císař, jenž si osoboval roli ochránce křesťanstva, okamžitě zabývat myšlenkami na křížovou výpravu. Osmanská říše svírala Evropu hned z několika stran a nezdálo se, že by na válečném poli vyřkla své poslední slovo. Samostatnou kapitolu představovaly konflikty s papeži. Jak dlouho jen císaři trvalo (kolik desetiletí), než přinutil duchovní hlavu křesťanstva svolat všeobecný církevní koncil? Shromáždění, od něhož se očekávalo, že provede zásadní církevní reformu a zamezí onomu obávanému rozštěpení církve.

Je obtížné říci, ve které rovině vlastně renesanční individualismus Karla I(V.) ohrožoval více. Jisté nicméně je, že jeho politickou podobu – vytváření suverénních a navzájem nezávislých národů (respektive států) dokonale ztělesnil **František I. (1515-1547)*František I. (1515-1547) francouzský král***, francouzský král z rodu Valois, jenž se stal Karlovi téměř celoživotním soupeřem.

Mladý Habsburk byl vzděláván ve francouzském jazyce a vychováván v burgundské tradici. Jeho volbu za římského krále **Karla V. (1519 -1555)*Karel V. (1519-1555) římskoněmecký císař (a španělský král)*** ohroženou zejména francouzským rivalem nakonec rozhodly peníze Fuggerů. Zisk titulu jej však stál celkem 852 000 zlatých. 28. června 1519 byl tedy v kapli kláštera svatého Bartoloměje ve Frankfurtu nad Mohanem jednomyslně zvolen sedmi kurfiřtskými hlasy. Na rozdíl od středověku byl s touto hodností prakticky ztotožněn titul císaře. Podobně jako tomu bylo již za Maxmiliána I.*Maxmilián I. (1493-1519) římskoněmecký císař*, tři dny po obřadu dorazil papežský souhlas s užíváním titulu “zvolený císař”. Korunován byl nejvyšším pontifikem teprve roku 1530 v Bologni.

Habsbursko - francouzský spor se stal základním rozporem západoevropské politiky. Těžiště mocenských zájmů přitom spočívalo v Itálii. Neapolsko kdysi patřovalo Anjouovcům, koncem 15. století se je tedy Francouzi znovu pokusili dobýt, podpořili však osudové sblížení Habsburků s panovníky španělského státu. O čtvrt století později zasáhl do bojů na italské frontě i Karel V. Spojil se s papežem, Anglií a vyhnal Francouze z Itálie, přičemž přenesl dokonce bojiště do jižní Francie. Františkův protiútok do Itálie se nezdařil a jeden z velkých střetů této války **bitva u Pavie** roku 1525 skončila jeho drtivou porážkou. Upadl na rok do

císařova osobního zajetí a byl propuštěn teprve po podepsání potupných podmínek Madridského míru (1526). Karlova moc nyní dosáhla takových rozměrů, že francouzský král mohl celkem snadno popřít vše co podepsal a vytvořit proticísařskou **v ligu Cognacu**. Mezi spojenci se pro změnu nacházeli Anglie, papež, Benátky i Miláno. Aniž by něco podobného císař původně zamýšlel, jeho žoldnéři nezaopatření patřičným platem pronikli triumfálně do Říma a několik dní omráčeni papežským bohatstvím Věčné Město důkladně plenili a drancovali. Znásilňování jeptišek a vození prelátů na oslech ulicemi města patřilo k nejoblíbenějším zábavám německých lancknechtů. Událost z roku 1527 vstoupila do dějin jako **Sacco di Roma**. Nový útok osmanských Turků ve střední Evropě (obléžení Vídně na podzim 1529) nakonec přivedl obě strany ke kompromisnímu **míru v Cambrai** z roku 1529. Boloňská korunovace hlavou křesťanstva však pozvedla Karlovo sebevědomí tak, že na **sněmu v Augšpurku** opíraje se o dobrozdání katolických teologů odmítl vše a nařídil protestantům, aby se k určitému datu (květen 1531) podřídili katolické víře, jinak proti nim bude postupováno podle říšského práva. Vzápětí prosadil ve Frankfurtu nad Mohanem volbu svého bratra Ferdinanda *Ferdinand I. (1526-1564) český a uherský král od 1556 římskoněmecký císař* římským králem. Voliči postaveni před nebezpečí protestantské jednoty nyní souhlasili, ač byli původně proti. V reakci nato projevila protestantská knížata semknutost ještě větší a počátkem roku 1531 v Hessensku uzavřela známý **šmalkaldský obranný spolek**. Náboženský rozkol v Říši nabíral obrátky. Zostřené vztahy mezi císařem a evangelickými stavy pomohlo zmírnit teprve obnovené turecké nebezpečí z roku 1532, které se po celou dobu vlády Sulejmana I. neomezovalo pouze na střední Evropu, ale hlásilo se stejně hrozivě i v západním Středomoří. Karel V. zde dosáhl alespoň částečného úspěchu dobytím Tunisu roku 1535.

Francouzská diplomacie si velmi brzy uvědomila, že turecké karty lze využít ve vlastní prospěch a bez ohledu na špatnou pověst, kterou si tím získala v křesťanské Evropě, koordinovala s Osmany vojenské operace proti Habsburkům. Roku 1536 znovu vpadla do Milánska a boje tu s přestávkami pokračovaly ještě na počátku čtyřicátých let bez viditelných úspěchů. Roku 1544 bylo opět uzavřeno příměří (Crépy) a Karel V. si tak mohl uvolnit ruce k rozhodnému úderu proti Šmalkaldské jednotě.

Ve **Šmalkaldské válce** probíhající v letech 1546-1547 hrály náboženské motivy druhořadou roli, spíše došlo k rozhodujícímu zápasu mezi císařem a jeho protivníky v Říši. Vůdce jednoty, kurfiřt Jan Fridrich byl v rozhodující **bitvě u Mühlberka** roku 1547 na hlavu poražen a zajat, ztratil majetek i hodnost. Kýžené stabilizace poměrů v Říši však dosaženo nebylo, neboť síla Karla V. všechny nemile překvapila, dosavadní spojence nevyjímaje.

Na počátku padesátých let proto vyvolal nový francouzský král (Jindřich II.)*Jindřich II. (1547-1559) francouzský král* další válku, protihabsbursky orientovaný papež Pavel IV. zahájil kontakty s Paříží a na **sněmu v Augšpurku** roku 1555 skončila jednání mezi panovníkem a evangelickými stavy o rozsahu konfesionálních svobod vyhlášením podmínek **náboženského míru** (jedním z nejdůležitějších ustanovení míru se stala zásada cuius regio, eius religio – čí země toho víra, protestantské náboženství bylo uznáno de jure). Pro Karla V. znamenaly porážku.

To se však již císař nacházel ve fázi abdikačních aktů, kterými předával jednotlivé země svému bratrovi Ferdinandovi a synu Filipovi. Bylo zřejmé, že jeho pokus vytvořit jednotnou univerzální křesťanskou monarchii selhal. Z této skutečnosti vyplynuly další důsledky: Dohodou o dědictví se oddělila rakouská a španělská linie habsburské rodiny a rovněž do roku **1559** si **mírem v Cateau-Cambrésis** velmoc z Pyrenejského poloostrova a Francie na dlouhou dobu potvrdily dosažený poměr sil.

Španělská monarchie Filipa II.

Filip II. (1556-1598)*Filip II. (1556-1598) španělský král* si na rozdíl od svého otce zvolil za sídlo Madrid a cílevědomě začal budovat centralizovaný státní aparát. Není náhodou, že si právě on vysloužil charakteristiku první byrokrat na trůně a svoji světovou říši spravoval téměř výhradně z pracovny v Escorialu. V některých dnech byl schopen přečíst a podepsat až 400 dokumentů, které se mu nahromadily na stole. V úřednické práci byl neúnavný a mohl pracovat kdekoli a kdykoli. Prostřednictvím této činnosti si vysloužil pověst “krále papírníka”.

Jednu z výrazných a temných kapitol Filipovy vlády představuje pokračující náboženská nesnášenlivost. Španělskou ofenzívu proti kacířům v 2. polovině 16. století představovalo jedenadvacet tribunálů Svatého officia. Vrchní dozorčí orgán tvořila rada pro inkvizici nazývaná Suprema. Svaté officium čas od času konalo slavnosti víry, tzv. autodafé na kterých se rituálně odsuzovali proslulí kacíři s následnou popravou provedenou často upálením zaživa. Filip II. pokud mohl, účast na autodafé nevynechal. Statistiky hovoří přibližně o 40 000 inkvizičních případů, které tribunály Svatého officia v letech vlády Filipa II. projednaly, tedy tisíc ročně.

Inkvizice ve Španělsku obrátila svou pozornost zejména na početné morisky. Její přehnaná aktivita společně s necitlivou politikou státu vedla nakonec k povstání této etnické skupiny o vánocích 1568. Přestože byli moriskové podporováni Turky, byli vojensky poraženi a podrobeni rozsáhlým deportacím. Předpokládá se, že přibližně 20% z celkového počtu 100 000 deportovaných zahynulo při přesunech. Ti, kteří přežili, skončili v koloniích rozptýlených po celém Španělsku. Celá přesídlovací operace nakonec nedosáhla kýženého záměru – násilné integrace a moriskové byli na počátku 17. století definitivně vypovězeni ze Španělska. Toto opatření mělo vážné demografické a ekonomické důsledky.

V letech 1568–72 zaznamenal Filip II. skvělé, zejména zahraničněpolitické úspěchy a přes “horkou půdu” v Nizozemí tuto úspěšnou sérii korunoval událostí v sousední monarchii. Roku 1580 vymřela v Portugalsku dynastie Aviz. V okamžiku, kdy na uprázdněný trůn usedl Filip II. a došlo ke sjednocení poloostrova, dosáhla moc Španělska svého vrcholu. Zdejší větve Habsburků nyní kontrolovala skutečnou světovou koloniální říši a tak tomu mělo být

následujících šedesát let. Španělský monopol v zámoří však musel nutně narazit na zájmy Francie a Anglie.

Filip II. se proto v průběhu osmdesátých let pokusil prosadit svůj vliv ve Francii zmítané náboženskou válkou, zlomit vzpouru Nizozemců a vojenskou invazí začlenit do své říše i anglické království. Ke kontrole Anglie se však nabízela též jiná cesta a pro své plány získal i papeže, jak tomu nasvědčovala tajná smlouva mezi Madridem a Římem. Zbývalo ještě necelých deset let, ve kterých se zdálo, že svět leží Španělsku u nohou. Potom přišla porážka v kanálu La Manche, posílila povstalce v Nizozemí a ve svém důsledku oslabil španělské pozice ve Francii. V roce 1596 Anglie, Francie a Holandsko vytvořily mocný (greenwichský) pakt a přinutily pyrenejskou velmoc k dalšímu měření sil. Situaci se podařilo na čas zklidnit teprve nástupci **Filipu III.** (1598-1621)*Filip III. (1598-1621)*.

Třebaže se současníkům zdály finanční i vojenské zdroje habsburské říše nevyčerpatelné, nemohla tato dynastická aliance nikdy zvítězit nad svými konkurenty. Sám Karel rekrutoval ke konci své vlády v jednotlivých říšských územích na 150 000 mužů, o půlstoletí později na počátku dánské války se již jeho syn Filip II. chlubil více než 300 000 muži. Válečné výdaje rostly ve spirále a důsledkem se stal nutně trvalý zápas o solventnost. Karel si neustále půjčoval a s tím, jak vážlo splácení, rostly úrokové sazby stále nedůvěřivějších bankéřů. Při svém odchodu z politické scény odkázal synovi státní dluh ve výši 20 000 000 dukátů. Když odcházel z jeviště dějin Filip II., dluh se zpětinásobil a dosáhl neuvěřitelné výše 100 000 000 dukátů.

Kapitola 5.

Nizozemská revoluce

Nizozemská území netvořila jednolitý celek s dlouhou historií. Oblasti se ocitaly postupně pod nadvládou Habsburků od panování císaře Maxmiliána I. válkami, koupí a sňatky a v jednolité území byly formálně přetvořeny až roku 1548.

Konglomerát sedmnácti provincií obývali na jihu románští Valoni a na severu germánští Vlámové. Kromě národnostních rozdílů bychom však též vypožorovali i rozdíly mezi zchudlou venkovskou šlechtou na jihu a bohatými měšťany na severu. Třetí odlišnost mezi severem a jihem představovala odlišná náboženská orientace. Podnikavému měšťanstvu nesmírně vyhovovalo kalvínské učení o predestinaci, jenž ještě více posilovalo jeho aktivity, zatímco venkovská šlechta zůstala převážně věrná katolické víře.

V době, o které hovoříme, představovalo Nizozemí nejrozvinutější hospodářskou oblast Evropy i světa. Rotterdamelem a Antverpami procházelo přes 50% světového obchodu. Antverpská burza platila za finanční centrum Evropy.

Jednotlivé provincie měly vlastní samosprávu, svůj sněm, v čele územní jednotky stál královský místodržitel. Celek 17 provincií volně spravovaly Generální stavy (místní název pro všeobecný sněm), Státní rada a generální místodržící. Mezi domácími nepanovala zpočátku žádná zvláštní jednota, avšak ve dvou věcech se shodovali všichni. Každá provincie by si měla podržet kontrolu nad místními záležitostmi a o obecných problémech by měl rozhodovat nebo alespoň diskutovat generální orgán. Náboženská politika Madridu nerespektovala ani jednu z těchto představ, neboť inkvizice si přála vydávání kacířů mimo domovské provincie a ostatně i celá koncepce náboženské politiky byla vypracována ve Španělsku a Nizozemí vnučena.

Filip II. přenechal vládu nad poddanými v Nizozemí své nevlastní sestře **Markétě Parmské** (1522-1586)*Markéta Parmská (1522-1586) správkyně Nizozemí* a zároveň jmenoval několik rádců, mezi nimiž si uchoval největší vliv kardinál **Antoine Granvella** (1517-1586)*Granvella Antoine (1517-1586) kardinál, rádce v Nizozemí*. Kardinál jako nejvyšší církevní představitel byl pověřen bojem s reformací a reagoval na šířící se kalvínství jak aktivizací inkvizice, tak i povoláním jezuitů roku 1556 do země.

Nizozemští političtí vůdci jako **admirál Hoorn***admirál Hoorn, hr. z Montmorency (1518-1567) nizozemský státník a vojevůdce, **Vilém Oranžský** (1533-1584)*Vilém I. Oranžský (1533-1584) vojevůdce za nizozemské revoluce, nizozemský místodržící * nebo **hrabě z Egmontu** (1522-1568)*hrabě z Egmontu (1522-1568) nizozemský státník a vojevůdce* byli rozčarováni způsobem vlády Filipa II. Rozhodli se nespolupracovat při prosazování zákonů o kacířství, neboť se domnívali, že problémy v náboženských záležitostech znepokojí krále nejvíce a pomohou jim při řešení dalších sporných otázek. Nikdo z nizozemské politické elity nebyl v té době protestantem, chtěli nový prvek na náboženské scéně pouze využít k získání politických výsad. Nevěděli ovšem, že podle Filipova pevného přesvědčení nemohla být náboženská politika předmětem vyjednávání.

V reakci na panovníkovu neústupnost vydala skupina šlechticů petici vyzývající ke zrušení inkvizice a zmírnění zákonů o kacířství a vnutila ji místodržitelce Markétě Parmské. Calvinistické bohoslužby pořádané od jara 1566 každou neděli i svátek pod širým nebem brzy pojaly několik tisíc lidí najednou. Iniciativu si několik měsíců podrželi kazatelé a jimi řízené masy, až se nové aktivity ujala 10. srpna skupina protestantů, která začala ve Flandrech ničit náboženské obrazy. Během měsíce byla takto "očistěna" většina kostelů ve všech provinciích. Pod tlakem událostí byla sice vyhlášena náboženská tolerance a pozastaveny zákony o kacířství, avšak Filip začal zároveň verbovat armádu. Rozhodl se Nizozemí vnutit svou vůlí silou. Povstalci byli poraženi hned v prvním střetu vládními jednotkami na jaře 1567 a bylo zřejmé, že není třeba mobilizovat 70 000 mužů, jak se původně zamýšlelo. Hlavní vedení nového desetitisícového vojska redukováného na španělské veterány v Itálii bylo svěřeno **vévodovi z Alby** (1507-1582)*Alba de Toledo (1507-1582), vévoda z Alby*. Armáda dorazila v srpnu do Bruselu a okamžitě začala pacifikovat povstalce. Vzápětí začalo zatýkání velkého množství osob obviněných ze spoluúčasti na vzpouře. Rada opozičních vůdců, a mezi nimi především Vilém Oranžský, proto raději uprchla do Říše mimo dosah Alby. Roku 1568 vnikla vojska exulantů pod Vilémovým vedením do Nizozemí, aby byla opět poražena a vyhnána. Vévoda zároveň tvrdě zakročil proti těm, kteří se mu dostali do rukou. Španělé uvádějí 1000 popravených, protestantské prameny zhruba osmkrát více. Na popravišti skončili i dva významní představitelé admirál Hoorn a hrabě Egmont, ačkoli v době represí oba konvertovali ke katolicismu a postavili se na stranu Markéty Parmské. Vzápětí byl zkonfiskován majetek přibližně 9000 osob postavených mimo zákon. **Albovu hrůzovládu** je tedy vhodnější chápat jako represivní z pohledu celého konfliktu. Jako příklad poslouží obléhání Haarlemu. Povstalci nabídli za určitých podmínek kapitulaci, Španělé však trvali na kapitulaci bezpodmínečné. Boj se pak protáhl na sedm měsíců a poražení zaplatili za svoji

troufalost 1200 popravami. Holanďané se na základě této zkušenosti v podstatě rozhodli bojovat do posledního muže.

V předjaří 1569 byl generálním stavům předložen návrh zákona předpokládajícího v Nizozemí zavedení španělského daňového systému zvaného *alcabala*. Tuto soustavu představovala jednoprocenní daň z majetku, pětiprocenní z transakcí s ním a především desetiprocentní daň z prodeje jakéhokoli zboží. Za zhoubnou byla považována právě ona desetiprocentní složka a vyvolala tedy značné pobouření. Alba sice souhlasil s odložením platnosti o dva roky, ale přesto pod pohrůzkou část daně vybral.

Aby se vyhnula pronásledování či vymáhání daní, odešla řada obyvatel do lesů, odkud drobnou guerillovou válkou nebo také obyčejnými loupežemi znesnadňovala Španělům život. Tito *lesní gézové* působící zejména v jižním Nizozemí však nemohli vývoj zásadním způsobem ovlivnit. Ze severních provincií se rekrutovali odvážlivci, kteří se zmocnili v průběhu roku 1569 několika španělských lodí a lodí jejich přívrženců – *námořní gézové*. Svými přepady zneklidňovali zejména španělské pobřežní pevnosti. Během dvou let čítala flotila několik desítek korábů, jimž královna Alžběta poskytla azyl v anglických přístavech.

Mezitím španělské pozice v Nizozemí rovněž upevnila vítězná *námořní bitva* svaté ligy u *Lepanta* (říjen 1571). Porážka Turků italsko-španělským loďstvem pod vedením **Juana d'Austria** (1547-1578)*Juan d' Austria (1547-1578) vévoda*, Filipova nevlastního bratra, bývá sice v historii přeceňována, nicméně značně posílila španělské sebevědomí.

Námořní gézové donucení opustit své základny v Doveru po pohrůžce války Anglii Španělskem se na jaře 1572 rozhodli k zoufalému činu - vylodění u města Brielle na nizozemském pobřeží. Akce byla úspěšná a zahájila zároveň novou fázi národně osvobozené války. Vojska Viléma Oranžského znovu vstoupila do země a společně s francouzskými hugenoty a městským obyvatelstvem bylo v průběhu několika měsíců dobyto Holandu, Zélandu a Geldern.

Dordrechtská dohoda z léta téhož roku mezi veliteli gézů a stavy vyjasnila jednotný postoj severních provincií, postavila do čela osvobozené hnutí Viléma Oranžského a poskytla mu finanční pomoc. Zde je možno vystopovat počátek rozpadu země. Hugenotská podpora sice po událostech Bartolomějské noci odpadla, avšak již v průběhu příštího roku utrpěli Španělé další dvě velké porážky. Vévodův syn u Alkmaaru a španělská flotila v Zuiderském moři. Problematickým se stalo pro vévodova vojska výše zmíněné dobytí Haarlemu provázené masakry.

Ke španělskému dvoru docházelo na Albovu vládu stále více stížností. Důvěryhodné zdroje popisovaly vévodovu hrabivost, zkorumpovanost a bezcitnost. V podstatě dospěly k názoru, že poslední odhodlané povstání Nizozemců způsobil vévoda sám. Španělský dvůr zvažoval, zda se spokojí pouze s jeho odvoláním, či jej podrobí hanbě vyšetřovací komise.

Roky 1573 a 1574 se staly roky nezdarů a samo vydržování flanderské armády si vyžádalo jen v sedmdesátém čtvrtém 3,7 milionu zlatých zatímco ještě v roce 1571 pouhých 119 000 zlatých. V létě a na podzim 1576 se vzbouřily *španělské oddíly*, z nichž některým byl již šest let zadržován žold, aby v listopadu *vydrancovaly* hospodářskou metropoli Evropy *Antverpy*. Při plenění bylo zničeno kolem jednoho tisíce domů a zabito 8000 tisíc obyvatel. Událost vstoupila do evropských dějin jako nové "Sacco di Roma" nebo "španělská furie" a vedla k nečekanému prohloubení spolupráce představitelů obou částí země. V listopadu 1576 byla uzavřena tzv. *gentská pacifikace* předpokládající společný boj severu a jihu až do úplného vyhnání Španělů ze země. Obsahovala řadu dalších důležitých ustanovení pro charakter revoluce – zejména předání náboženských záležitostí do rukou generálních stavů, všeobecnou amnestii, restituci konfiskovaného majetku atd. Můžeme ji hodnotit jako poslední vážný pokus o zachování jednoty země.

V této pro Španělsko obtížné situaci se ujal vlády nový místodržící Don Juan d'Austria a počátkem roku 1577 podepsal *věčný edikt*, opírající se sice v řadě ustanovení o články

gentské pacifikace, ale spíše mu šlo o získání času. Již v červenci porušil mír a zahájil boj se silami generálních stavů. Dokázal sice, že je vynikající voják, zvítězil nad převahou vojsk Viléma Oranžského u Gembloux, avšak záhy po vítězství zemřel. Jeho nástupce Alexandr Farnese*Farnese Alexandr (1545-1592) kníže Parmský, místodržící ve vzbouřeném Nizozemí* sice nedosahoval jeho vojenských kvalit, ale projevil se jako schopný diplomat. Obratně využil prohlubujících se rozporů mezi katolickým jihem a protestantským severem. Netolerance radikálních protestantů zejména z Holandu a Zélandu již delší dobu vyvolávala obavy katolického jihu, který se nakonec odvrátil od Viléma Oranžského jako vůdce revoluce, ačkoli ten usiloval především o politické řešení konfliktu. Farnese snadno přiměl jižní provincie Henegavsko, Artois a část Flander k podepsání tzv. **Arraské unie** z 6. ledna **1579**. Pod podmínkou potvrzení stavovských svobod a ústavy bylo v zemi zachováno katolické náboženství a Filip II. panovníkem. Bylo tak dosaženo částečné konzervace španělského panství.

Do tří týdnů reagoval sever vyhlášením **Utrechtské unie**, k níž se brzy připojila i všechna významná města jihu a váhající Vilém Oranžský, jehož předním politickým cílem zůstalo zajištění jednoty Nizozemí. Bezmocně nyní přihlížel procesu definitivního rozdělení. Proces ve svých důsledcích znamenal pro sever formování novodobého nizozemského národa v češtině označovaného Holanďané, zatímco na jihu bylo vlivem tohoto politického i náboženského rozdělení vytvořeno národnostně smíšené území s francouzsky mluvícími Valony a zbytkem germánských Vlámů, etnicky i jazykově prakticky identických s Holanďany (od Bruselu na sever). Zásadní odlišnosti proto spíše nalézáme v kulturně náboženské oblasti. Sever se stal přísně kalvinistickým a přijímal nastupující kulturní proudy v modifikované, pro něj přijatelné podobě, katolický jih se nebránil okázalé a nádherymilovné podobě, populární ve Španělsku či později Rakousku apod. (nejzřetelněji je snad tento rozdíl vyjádřen v přijetí baroka).

Španělé, které pacifikace části území posílila, pokračovali v náporu na sever a Filip II. učinil z Viléma psance vypsáním odměny na jeho hlavu. Odpovědí generálních stavů v Haagu byla detronizace Filipa II. a **Prohlášení nezávislosti svobodného Nizozemí** (26. 7.) roku **1581**, v němž se objevuje myšlenka o oprávněnosti boje proti panovníkovi – tyranovi. Další boje, do kterých na čas zasáhla i Francie, sledující tu vlastní mocenské zájmy, se vyvíjely do 1585 v neprospěch revoluce (rukou fanatika, pravděpodobně podpořeného Španěly zemřel roku 1584 i sám Vilém Oranžský) a teprve poté za podpory Anglie přešly do specifické poziční války. Alžbětiny intervence tak jen uspíšily neodvratný konflikt se Španělskem.

Kapitola 6.

Náboženské války ve Francii (1562-1598)

Francie prodělala v druhé polovině 16. století řadu vnitropolitických krizí, které měly podobu občanských válek. Tyto se pak nesly ve znamení náboženského zápasu mezi katolíky a **hugenoty** – přívrženci radikálního protestantismu.

Kalvínovo učení se v zemi rozšířilo zejména na jihu mezi početnou drobnou nemajetnou šlechtou a podnikavým obyvatelstvem provinciálních měst. Venkovské obyvatelstvo se jim však většinou přesvědčit nepodařilo a vesnice zůstala spíše pod vlivem katolické církve. Hugenotská menšina tvořila asi desetinu veškerého francouzského obyvatelstva, mezi šlechtici a měšťany bychom však zjistili mnohem vyšší procento. Zvláště závažnou okolnost představovalo přijetí tohoto učení vedlejší linií královského rodu Bourbonů, kteří získali nevelké, avšak významné království na pomezí Francie a Španělska. Také princ z královské

krve Ludvík de Condé*Condé de, Ludvík (1530-1560) vévoda z rodu Bourbonů, hugenot* a admirál **Gaspard de Coligny** (1519-1572)*Coligny de, Gaspard (1519-1572) franc. generál, předák hugenotů* dávali najevo nechť magnátů podřídí se královské moci.

Obdobně své ambice demonstroval mocný vévodský francouzsko-lotrinský **rod Guisů** taktéž spřízněný s panovníkem, tentokrát z militantně katolických pozic. Jako spojenec se nabízela propapežská skupina, jejímž jádrem byl nově založený řád Tovaryšstva Ježíšova.

Uprostřed těchto nábožensko-zájmových skupin se nacházel panovník opřený o tradiční, galikánskou, na Římu již od 15. století do značné míry nezávislou církev.

Smrtí **Jindřicha II.** (1547-1559) roku 1559 byla panovnická autorita ve Francii na dlouho oslabena. Jeho synové byli vážně nemocní nebo nezletilí a ke slovu se tedy přihlásila současně královna-matka **Kateřina Medicejská** (1519-1589)*Kateřina Medicejská (1519-1589) francouzská královna*, Bourboni i Guisové. První signály nestability naznačovaly události jako nezdařený atentát skupiny hugenotů proti rodu Guisů, či úmrtí mladého krále.

Na počátku roku **1562** procházel se svými oddíly severní Francií vévoda František de Guise*Guise de, František (1519-1563) vévoda, předák katolíků*. Zastavil se v městečku **Vassy**, a přestože věděl o probíhajících disputacích mezi katolíky a kalvíny, dal hugenoty, které zastihl v místní stodole při bohoslužbě pobít. Tento **masakr** se stal **startérem** třiceti let trvajících **náboženských válek**. Hugenoti zahájili odvetné vojenské operace, které vyústily v bitvu u Dreux, byli v ní však na hlavu poraženi. Stáhli se do opevněných měst, na která zase nestačily síly protivníka. Celá šedesátá léta jsou vyplněna boji a jednáními, kdy na obou stranách vystoupilo do popředí několik mladých bojovníků, kteří se během následujícího desetiletí stali ústředními postavami celého dramatu. Shodou okolností se všichni jmenovali Jindřichové. V čele militantní katolické ligy stanul **Jindřich de Guise***Guise de, Jindřich (1550-1588) vévoda, předák katolíků*, a hugenotské zájmy **Jindřich Bourbonský**, zatímco královskou moc reprezentoval pozdější **Jindřich III.** (1574-1589)*Jindřich III. (1574-1589) francouzský král*.

Protestantský admirál Coligny projevil v průběhu bojů vynikající strategické schopnosti, představoval pro hugenoty největší autoritu a myslela-li Kateřina Medicejská své usmíření s kalvíny zpočátku upřímně, nebylo jiné cesty, než mu udělit místo v královské radě. Coligny však jako obratný politik získal vliv na mladého krále, s čímž se nemínili smířit radikální katolíci. Kateřina se proto rozhodla zmírnit narůstající rozpory přípravou sňatku své dcery Markéty s navarským dědicem Jindřichem Bourbonským, o němž věděla, že není náboženským fanatikem. Sňatek byl stanoven na srpen 1572.

Úspěch námořních gézů přiměl ve Francii hugenoty a jejich předáka admirála Colignyho, aby se snažil na pomoc Nizozemcům vybudovat a v život uvést anglo-francouzsko-nizozemskou koalici proti Španělům. Vyhlídkou na připojení přinejmenším části Nizozemí pro Francii získal Coligny souhlas mladistvého krále **Karla IX.** (1560-1574)*Karel IX. (1560-1574) francouzský král*. Proti plánu Colignyho se stavěla královna-matka Kateřina Medicejská, protože rušil její politiku rovnováhy se Španělskem, Anglií a Říší. Vojenské vystoupení proti Albovi (Španělsku) pokládala za ohrožení Francie. Tuto situaci způsoboval převládající vliv Colignyho na mladého krále a proto se rozhodla, že jej odstraní násilím.

Jindřich Navarrský a Markéta byli oddáni 18. srpna. Coligny se ještě v průběhu oslav chystal odjet k armádě, když jej brzy ráno zranila střela z arkebuzy. Pokus o atentát se tedy nepodařil a Kateřina si mohla být jista, že odvěta hugenotů bude namířena proti ní a Guisům. Pokusila se proto získat krále povídačkou o chystaném státním převratu. Získala tím králův souhlas k zavraždění Colignyho a jeho nejbližších. Podcenila však fanatismus Guisů a nenávisť pařížského obyvatelstva. Zdá se, že v poslední chvíli chtěla od plánu couvnout, ale bylo již pozdě. S Colignym bylo o tzv. **Bartolomějské noci** na 24. srpna **1572** zabito asi 3000 hugenotů a v dalších dnech se k nim přidaly oběti z provincií.

Masakr byl, jak se brzy ukázalo, velkou chybou. Nejenže nebyla zlikvidována celá hugenotská špička, ale naopak se obětí stalo mnoho rodin, které s věcí neměly nic společného, avšak byly bohaté. Papež Řehoř XIII. *Rehoř XIII. (1502-1585) papež od 1572 (vl. jménem Hugon Buoncompagni)* přijal zprávu s potěšením a nechal na počest této “velké události” razit pamětní minci.

Výsledkem bartolomějské noci byl dokonce pravý opak toho, co zamýšleli její organizátoři. Špička hugenotské šlechty byla sice vybita, o to tvrdošijněji se nyní na odpor postavila jihofrancouzská protestantská města, která prakticky tvořila stát ve státě.

Karel IX. nemínil vzniklé situaci trpně přihlížet, avšak než stačil cokoli podniknout, nečekaně zemřel. Nyní byla řada na mladším bratrovi, jenž v podstatě uprchl z polského trůnu a nastoupil na francouzský jako Jindřich III.

Považoval další boj s hugenoty nyní již vedenými Jindřichem Navarským za marný a byl nakloněn politice tolerance. Počínající rozklad státu a oslabení ústřední královské moci však vedlo k polarizaci na opačném křídle. Guisové zorganizovali militantní šlechticko-městský svaz Katolickou ligu (1574) a začali další náboženskou válku. Ta se s přestávkami táhla do poloviny osmdesátých let. Nový impuls získala po smrti posledního krále bratra. Představa, že by po bezdětném Jindřichovi III. měl na francouzský trůn nastoupit hugenotský “Navarra”, mobilizovala všechny katolické síly včetně sousedního Španělska.

Střet se změnil ve *válku “tři Jindřichů”*. Jako první sáhl k úkladné vraždě coby prostředku k odstranění protivníka Jindřich III. Svolał na zámek v Blois zasedání generálních stavů a Jindřicha de Guise, muže, jenž ovládl Paříž i Katolickou ligu, dal odstranit násilím. Vzápětí se spojil Jindřichem Navarským. Tento akt vyhodnotila katolická strana jako definitivní zradu, odpověděla povstáním a vyslala fanatického vraha, pod jehož rukou král v srpnu 1589 dokončil. Jindřich Navarský *Jindřich IV. Bourbonský (Navarský) (1589-1610) francouzský král*z rodu Bourbonů mohl jako nejbližší příbuzný zcela legitimně nastoupit na trůn. K tomu však bylo třeba dobýt Paříž dosud oddanou věci Katolické ligy.

Jindřich Navarský byl ve své době, kdy náboženskou toleranci vnímali jako slabost, výjimečným politikem. Nebyl náboženským fanatikem a projevil ochotu přestoupit ke katolicismu. Následovala korunovace a téhož roku (1594) jej přijala i Paříž. Odpor uvnitř země slábl po Jindřichově konverzi velice rychle a také se Španělskem se podařilo roku 1598 potvrdit mírové podmínky z Cateau-Cambrésis před čtyřmi desetiletími.

Vzápětí po ukončení válek Jindřich, respektive šťastně vybraní rádcové, dokázali rychle rozpoznat, co je třeba k obnově země. Jako první přišli na řadu Jindřichovi spolubojovníci hugenoti. Jejich požadavky uspokojil *Ediktem nantským* z roku **1598**. Od nynějška měli s katolíky stejná práva. S výjimkou Paříže směli legálně provádět své bohoslužby a rovnoprávně s katolíky jim byl umožněn i výkon úřední moci. Měli však světit nadále katolické svátky a platit desátky vrchnosti. Hugenotům stát povolil nadále více než sto míst, kde mohli udržovat své ozbrojené síly ze státní pokladny. Stát platil i jejich duchovní.

Země a její finance se ovšem nacházely ve velmi žalostném stavu. Zcela prázdná státní pokladna byla zatížena astronomickou dlužnou částkou 300 milionů livrů, přičemž v roce Jindřichova nástupu se očekávaly příjmy pouhých 5 milionů. Paradoxně byly sníženy státní daně, aby napomáhaly zotavení venkova. Specifickým zdrojem zisků se stalo ustanovení o odkazu úřadů jako dědictví, jestliže z něho bude odváděn každoroční poplatek. Svůj význam mělo i prosazování zásady o převaze vývozu nad dovozem. Je to též doba vzniku prvních manufaktur na luxusní zboží na francouzském území.

Přes mírovou smlouvu z roku 1598 zůstávalo v tomto krátkém období rychle se obnovující francouzské stability nepřítelem číslo jedna Španělsko, respektive habsburská dynastie.

Jindřich se rozhodl znovu otevřeně zaútočit na habsburské sevření ve chvíli, kdy v Říši vypukl roku 1609 známý spor o severoporýnská knížectví Kleve a Jülich. Uprostřed válečných příprav jej však 14. května 1610 dostihla dýka fanatického mnicha Ravailaca.

Královražda měla dalekosáhlé politické následky. Nezletilý **Ludvík XIII.** (1610-1643)*Ludvík XIII. (1610-1643) francouzský král* se ocitl ve vleku své matky-regentky z rodu Medici, již však chyběl politický rozhled. Francie se proto na další desetiletí ocitla v zajetí španělské a papežské politiky, provázené vnitřními rozbroji a zmatky. Jestli si byl mladý Ludvík XIII. něco schopen uvědomit, pak nepochybně fakt, že vnitřní rozbroje oslabují francouzské zájmy a hledal nového schopného rádce. Našel jej beze zbytku v osobě **kardinála Armanda Jean du Plessis Richelieue** (1585-1642)*Richelieu, Jean Armand du Plessis (1585-1642), kardinál, první ministr Ludvíka XIII.*, jenž následně vtiskl svou nenapodobitelnou pečeť vnitřní i zahraniční politice Francie první poloviny 17. století.

Kapitola 7.

Anglie (a Skotsko)

Anglie za vlády prvních Tudorovců a anglikánská reformace Jindřicha VIII.

Ani anglickému království se v první polovině 16. století nevyhnuly náboženské spory. V této zemi však nebyly vnímány jako odboj proti Římu a katolické církvi, přestože i zde její

bohatství a kněžské prohřešky vyvolávaly nepřátelské nálady. Podnět k rozluce s papežskou kurií zavdaly problémy spíše politického a dynastického charakteru.

V zemi panovala od roku 1485 dynastie Tudorců, ztělesňovaná v počátečním období osobností **Jindřicha VII.** (1485-1509)*Jindřich VII. (1485-1509) anglický král*. Jeho vláda je pro Anglii obdobím stabilizace a obnovy. Jelikož se stará aristokracie vybíla ve víru války růží, umožnil ke dvoru a úřadům přístup drobné šlechtě z venkova – **gentry**. Vznikla tak vrstva nové aristokracie odlišující se nejen svou oddaností a pocitem závaznosti vůči panovníkovi, ale také tím, že se nespokojovala s pouhým hromaděním bohatství a získané prostředky obratem investovala do dalšího podnikání. Panovník sice posiloval samosprávné složky, upevnil však také svoji moc zřízením **Hvězdné komory** - zvláštní instituce soudního charakteru, zcela nezávislé na ostatních orgánech jurisdikce (označení se jí dostalo podle stropní výzdoby místnosti, kde se zasedání konala). Tento orgán měl v průběhu 16. století vynést v Anglii řadu politicky motivovaných rozsudků a byl zrušen teprve za Anglické revoluce.

Roku 1509 nastoupil po svém otci na trůn **Jindřich VIII.** (1509-1547)*Jindřich VIII. (1509-1547) anglický král*, vladař obdařený snad všemi pozitivními i negativními vlastnostmi renesančního panovníka. V době, kdy v římsko-německé říši vypukla náboženská revoluce, vystoupil jako první s veřejnou obranou katolicismu a za své protireformační traktáty obdržel dokonce od papeže (1521) titul Defensor Fidei (obránce víry).

Jindřich sice proslul záhy jako svérázný sňatkový dobrodruh, avšak s Kateřinou Aragonskou jej oženili ze státních důvodů ještě jako mladíka. Byl to čistě politický svazek, jehož ziskem se mělo stát španělské přátelství, pro Anglii coby druhořadou mocnost bezpochyby významné. Zájmy koruny se však pod vlivem událostí dvacátých let na kontinentě změnily. Španělský král a římsko-německý císař v jedné osobě Karel V. se totiž bitvou u Pavie (1525), po drtivé porážce Francouzů, stal pánem Evropy a ovládal i papeže. Hrozivý vzrůst moci habsburské dynastie byl očividný, rovnováha sil porušena a původní cíl - spojenectví se španělským trůnem proti Františku I. se stal nyní více než tíživým poutem.

Jediným žijícím potomkem královského páru zůstávala pozdější panovnice Marie a Jindřich mající na zřeteli především práva dynastie po meči, začal cílevědomě usilovat o rozvod. Ostrý odpor, na který narazil u papeže, jej vedl nejprve ke svolání parlamentu roku 1529 a když papež nesouhlasil se samovolným rozvodem (1533) a novým sňatkem s dvorní dámou Annou Boleynovou*Boleynová Anna (1507-1536) 2. Manželka Jindřicha VIII., anglického krále*, podnikl řadu klíčových kroků, které vyvrcholily roku **1534**. Prohlásil se **hlavou** nezávislé **anglikánské národní církve**, přičemž tento rozchod s Římem legalizoval parlament v **zákoně o supremaci** (svrchovanosti) v listopadu téhož roku. Anglikánská reformace nepřinesla žádné podstatné změny v oblasti filozofické, či dogmatické. Panovník se však rázně obrátil proti církevnímu bohatství. V letech 1535-1539 došlo zejména na radu kancléře Thomase Cromwella *Cromwell Thomas (asi 1485-1540) kancléř Jindřicha VIII.* k sekularizaci církevního a klášterního majetku (za čtyři roky zrušeno 563 klášterů, vyhnáno 9000 mnichů a jeptišek). Značně se přitom obohatila nová šlechta, aby se svému panovníkovi cítila ještě více zavázána.

Náboženské záležitosti byly podřízeny politickým. Rozhodující nebyla otázka pravověrnosti nebo kacířství jako v kontinentální Evropě, nýbrž otázka královské svrchovanosti a loajality řešené přísahou. Odmítnutí řešil zákon o velezradě.

Opozice proti reformě byla brutálně potlačena mimo jiné za pomoci Hvězdné komory a výše zmíněného zákona. Nejznámější velezradný proces s kancléřem **Thomasem Morem** (1478-1535)*More Thomas (1478-1535) angl. humanista a kancléř Jindřicha VIII.* skončil roku 1535 rovněž na popravišti.

Následnické, politické i osobní záměry a nároky přivedly Jindřicha celkem do šesti manželství. (Sňatkový maratón zahájily již vzpomenuté svazky s Kateřinou Španělskou a

vlastní dvorní dámou. Zatímco Annu Boleynovou nechal popravit tři roky po svatbě, její nástupkyně Jana Seymourová zemřela v zápětí po porodu. Hans Holbein*Holbein Hans ml. (1497-1543) něm. renes. malíř*, králův dvorní malíř, je slavný především jako představitel renesančního realismu. V případě čtvrté ženy Anny Klévské přezdívané “vlámská kobyla” byl však jeho štětec, který vyvolal vzplanutí Jindřichových vášní, asi značně velkorysý. Vladař se s ní rozvedl krátce po sňatku pro nedostatek půvabu, aby svého služebníka vzápětí málem obvinil z velezrady. Pátou choť v pořadí Kateřinu Howardovou potkal za podezření z nevěry osud Anny Boleynové. Až šestá manželka Kateřina Parová svého muže přežila.)

Po sedmiletém intermezzu vlády nezletilého **Eduarda VI.** (1547-1553)*Eduard VI. (1547-1553) anglický král* nastoupila na trůn dcera Jindřicha VIII. a jeho první choť Kateřiny Aragonské – **Marie** (1553-1558)*Marie Tudorovna (1553-1558) anglická královna*, jež byla rozhodnuta přivést zemi zpět ke katolicismu. Množství hranic, které během její krátké vlády vzplálo s “kacíři”(uvádí se asi 300), přispělo posléze k obohacení jména o nelichotivý přívlastek **Krvavá**.

Alžbětinská Anglie a Skotsko

Dceři z Jindřichova druhého manželství, pozdější **Alžbětě I.** (1558-1603),*Alžběta I. (1558-1603) anglická královna* se období katolické vlády podařilo přežít, a co víc, zůstávala jedinou legitimní uchazečkou o trůn. Během Mariina panování se k této princezně stále více upínaly naděje Angličanů, aby se roku 1558 naplnily. Nebylo pochyb o tom, jaká bude politika nové královny, neboť podle katolického kanonického práva nenastoupila do úřadu právoplatně a dokud tuto věc neupravil parlament, i podle anglických zákonů.

Alžběta I. udělila anglikánské církvi opět řadu výsad. V devětatřiceti **Článcích víry** sepsaných roku **1563**, které nově vymezily a potvrdily víru anglikánů, je více patrný vliv kalvinismu, zároveň však formulovaly odlišnosti od luteránství a kalvinismu – obou hlavních proudů reformace. Artikuly dogmatu připouštěly pouze dvě svátosti – přijímání a křest. Zůstala nicméně zachována katolická hierarchie i liturgie. Ta však zcela opustila latinu a zavedla jako bohoslužebný jazyk pouze a definitivně angličtinu. Zrušena byla taktéž povinnost celibátu pro kněží. Reformovaná anglikánská církev přesto dále narážela na odpor katolíků i domácích kalvinistů (puritánů), jimž se nezdál anglikánský kompromis dostatečný a chtěli provést od “papeženeckého” katolicismu důslednou očistu.

Anglie představovala v druhé polovině 16. století nejmočnější protestantský stát v Evropě a pomoc u ní tedy hledali všichni vzbouřenci proti katolickým panovníkům. Když Alžběta přebírala vládu nad zemí, byla tradičním soupeřem království stále ještě Francie, avšak tato situace se měla pomalu, ale nezadržitelně změnit, aby se nepřitelem číslo jedna stalo **Španělsko** – země s níž dosud neexistovaly zásadnější spory. Rozhodující **střet** vznikl jako výslednice složitě strukturovaného souboru politických, náboženských i hospodářských příčin: Filip II. uplatňoval na tudorovský trůn dědická práva posilovaná zneuznaným postavením Alžběty v katolickém světě, Angličané intervenovali ve vzbouřeném Nizozemí, zatímco španělský vyslanec v Londýně poskytoval na oplátku pomoc zdejším katolíkům.

Další ohnisko sporů se poznenáhlu vytvářelo v zámoří. Sféry vlivu vymezené kdysi pyrenejskými koloniálními mocnostmi v Tordesillasu byly ve druhé polovině 16. století stále častěji narušovány obchodními flotilami Angličanů a jelikož Španělé odpovídali útokem, reakcí byla v podstatě nevypovězená válka, v níž sehráli významnou roli piráti, těšící se neoficiální přízni koruny. K nejproslulejším patřili námořní kapitáni John Hawkins*Hawkins John (1532-1595) angl. pirát* nebo Francis Drake*Drake Francis sir (1540-1596) angl. mořeplavec a pirát*, přezdívaný Španěly pro své obávané útoky El Draque (drak). Rozbuškou k otevřenému konfliktu trvajícimu až do roku 1604 se stal nakonec případ skotské katolické královny.

Skotsku vládla **Marie Stuartovna** (1542-1567)*Marie Stuartovna (1542-1587) skotská královna*, po dobu nezletilosti a nepřítomnosti zastupovaná regentkou Marií de Guise. Stuartovna opustila roku 1558 zemi, aby se stala manželkou francouzského krále Františka II., avšak jeho předčasná smrt ji donutila k návratu do vlasti. Většina skotské šlechty mezitím přestoupila pod vlivem kazatelského působení **Johna Knoxe** (1505-1572)*Knox John (1505-1572) skotský protestantský kazatel a reformátor* ke kalvinismu. Opakovaný konflikt s aristokracií, jejíž moc se pokusila potlačit, ji nakonec donutil roku 1568 k předání vlády dvouletému synu Jakubovi a útěku do Anglie. Katolický svět připisoval Marii nadějně vyhlídky na anglickou korunu a za podpory španělského vyslance nebylo daleko ke konkrétním pokusům o podpurná povstání a spiknutí katolické anglické šlechty. Všechny tyto akce byly snadno zlikvidovány. Španělsko Filipa II. si nebylo jisto, zda by výslednici nakonec nepředstavovalo posílení francouzského vlivu, a nebylo proto ve své podpoře důsledné. Nemínilo však trpět podporu neposlušnosti svých nizozemských poddaných a tady najdeme skutečné příčiny prudkého zhoršení vztahů mezi oběma zeměmi. Nakonec, v únoru 1587, postavili před soud Marii Stuartovnu a zanedlouho ji popravili. Stačila ještě zbavit svého syna nároku na anglickou korunu, přenesla toto právo na španělského Filipa II. a zapřísáhla ho, aby provedl invazi do Anglie.

Poprava katolické královny bastardskou kacířkou pochopitelně nahrávala do Filipových karet. Unáhleně byla tedy vystrojena trestná flotila, pokřtěná papežem na **Nepřemožitelnou armádu** a připravena dvanáctimetrová korouhev se znakem Španělska a nápisem "Povstaň, Bože, a obhaj svou věc". Roku **1588** vyplulo ze španělských přístavů 130 lodí s 10 000 námořníky, 20 000 vojáky na palubách a dalších patnáct tisíc žoldnéřů se mělo přidat cestou - síla, která mohla dát Angličanům jistě pořádně za vyučenou. Na anglické straně bylo nasazeno do nadcházejících bojů přibližně dvě stě mnohem menších, avšak obratnějších lodí s 16 000 muži posádky, vybavených modernějším, účinnějším dělostřelectvem. Bitevní vřava se odehrávala na počátku srpna podél kanálu La Manche a Španělsko v ní utrpělo drtivou porážku. Co nezničili Angličané, dokonaly bouře a pobřežní útesy. Trosky flotily raději obepluly Britské ostrovy a vrátily se do mateřských přístavů.

Tak skončila první bitva o Anglii častokrát parafrázovaná v kritickém roce 1940. Samotná událost a její výsledek se staly významným mezníkem v dějinách země i mezinárodním kontextu. Španělská hegemonie byla zlomena a zároveň v Evropě vznikla skutečná protestantská velmoc, jež si porážkou mocného soupeře vytvořila předpoklady pro svou budoucí britskou koloniální říši. Roku 1604 Jakub I. Stuart *Jakub I. Stuart (1603-1625) anglický král* uzavřel se Španěly mír a teprve ostrá polarizace politické scény v Evropě na počátku třicetileté války zařadila Anglii jednoznačně do protihabsburského tábora.

Období alžbětinské Anglie představovalo též výrazný demografický, ekonomický, a v relativně svobodnomyslném ovzduší i kulturní rozkvět. Značný rozvoj zaznamenalo soukenictví, vzrostla těžba černého uhlí, i železa. Vznikla řada společností obchodujících se zámořím (viz. kapitola Velké geografické objevy a první vlna koloniální expanze) a na anglickém venkově pokračoval proces ohrazování, tj. likvidace obdělávané půdy ve prospěch ohrazených pastvin pro výnosné ovce. Klíčovou roli v kulturní oblasti sehrálo jednoznačně divadlo a do historie žánru se zapsaly hry tak významných dramatiků, jako byli **Christopher Marlowe** (1564-1593)*Marlowe Christopher (1564-1593) anglický dramatik* nebo geniální **William Shakespeare** (1564-1616)*Shakespeare William (1564-1616) anglický dramatik*, působící ve slavném londýnském divadle Globe.

Kapitola 8.

Polsko, Rusko a osmanská říše

Cesta k polskému “šlechtickému ráji”

Polská šlechta si vydobyla již v raném středověku silnou pozici a účinně vzdorovala pokusům o vytvoření silné královské vlády. V některých obdobích ústřední panovnická moc prakticky neexistovala. Jen vnější nebezpečí, zejména útoky výbojného řádu německých rytířů, nutily polskou šlechtu čas od času ke spojení branných sil. V dobách míru se však polský stát téměř rozložil v domény velkých magnátů. Ve 13. století, kdy v sousedství probíhala konsolidace, tento proces vrcholil. Alespoň formálně se podařilo sjednotit polský stát teprve **Vladislavu Lokýtkovi** (1306-1333)*Vladislav Lokýtek (1306-1333) polský král* a jeho synovi **Kazimíru Velikému** (1333-1370)*Kazimír Veliký (1333-1370) polský král*.

Vytvoření polsko-litevské personální unie pod vládou Jagellonců sice posílilo mezinárodní prestiž polského státu a porážky křižáků trvale odstranily nebezpečí hrozící ze severu, ale o vnitřní upevnění státu se nová dynastie snažila marně.

Polská šlechta sílila hospodářsky, budovala rozsáhlé velkostatky a když počala ve druhé polovině 15. století vzrůstat v západoevropských zemích poptávka po obilí, využila výhodné lodní dopravy a ve velkém rozsahu vyvážela ze svých velkostatků obilí na západoevropské trhy. Tato šlechta zatlačovala do pozadí nejen měšťanstvo a drobnou šlechtu, ale vytvořila i pevnou hráz proti všem pokusům panovníka o posílení ústřední moci. Rozhodující moc ve státě přešla do rukou vysoké aristokracie a polští králové se stali jen bezmocnými figurkami.

Šlechta si pojistila řadou královských privilegií nezczitelnost dědičných statků, osobní nedotknutelnost, řadu hospodářských výsad a zemské sněmy ovládané šlechtou rozhodovaly o osudech státu a obyvatelstva. Dávaly zemi zákony, určovaly způsob a výši vybírání daní, rozhodovaly o míru a válce apod.

Roku 1454 donutila šlechta panovníka potvrdit tyto výsady tzv. *něšavské privilegium* a zpečetit tak šlechtický charakter polského státu. Roku 1505 prosadila zákon zvaný *Nihil novi*, tedy “nic nového”, který polským králům natrvalo svazoval ruce, neboť jim znemožňoval měnit dosavadní ústavu bez souhlasu šlechtického sněmu. Značnou váhu měly v politickém životě oblastní sněmíky zde zvané sejmíky, které nejen rozhodovaly o místních záležitostech, ale volily také zástupce na zasedání zemských sněmů a sestavovaly politické instrukce pro tyto delegáty. Po vymření domácí dynastie (1572) se v Polsku plně prosadila zásada volitelnosti panovníka, takže každý zájemce o trůn se musel ucházet o přízeň mocné šlechty a vykupovat zvolení dalšími ústupky v politické nebo hospodářské sféře. O této panovnické bezmoci vypovídají výmluvně tzv. “Jindřichovy artikuly”, na které musel přísahat před přijetím na trůn francouzský princ Jindřich z Valois (brzy z Polska raději utekl a dlouho se neobjevovala další vhodná oběť). Rozhodování panovníků přísně kontrolovala stálá rada a bez souhlasu šlechty neprošel ani jediný královský výnos. Královo odmítnutí splnit jakýkoli svůj závazek zbavovalo urozené poddané poslušnosti. Na sněmu mohla být navíc přijímána rozhodnutí jen při jednomyslnosti, jediný hlas poslance tedy zabránil rozhodnutí všech. Tzv. *princip “liberum veto”*. V žádné evropské zemi neměla šlechta tak rozsáhlé pravomoci a výsady jako v Polsku.

Tato zásada jednomyslnosti zpočátku sehrála vcelku pozitivní roli. Umožňovala menšině bránit přijetí zákonů, jež by ji poškozovaly, a v praxi měla jen odkladný účinek. Sněm jednal tak dlouho, až menšina uznala potřebu podřídit se celostátním zájmům a vzdala se dalších námitek. Později však převážily negativní stránky principu jednomyslnosti. Jednotlivci

stále častěji zneužívali své pravomoci a tvrdošíjným odporem bránili přijetí usnesení ze zcela malicherných důvodů a brzdili zákonodárnou činnost sněmů. Polský extrém sice neměl v Evropě obdoby, ale jistě lákal alespoň část šlechty některých zemí k napodobení, a také mnohý příslušník české aristokracie záviděl pánům za humny jejich rozsáhlé svobody.

Zahraniční politika polského státu

Polská diplomacie prodělala v průběhu 16. století několik zásadních změn. První z nich se týkala proměny vztahu se sousedem na severu – **křížáckým řádem**. Ani po toruňském míru si Polsko nemohlo být jisto jeho poslušností. Křížáci se plnění závazků snažili vyhnout a taktéž i složení lenního slibu polským králům jako svým suverénům. Tradičně přitom spoléhali na pomoc císaře. Polskou zahraniční politiku proto příjemně překvapilo, když velmistr řádu Albrecht Hohenzollernský přijal luteránství (1525) a prohlásil se světským knížetem. Bylo zřejmé, že od nynějška nemohl počítat ani s pomocí císaře ani papeže a musel se ke svému sousedovi chovat vlídněji. Složil nyní jako pruský kníže hold polskému králi, aby na oplátku napříště zasedl na čestném místě v polském sejmu. Jedna kapitola polských dějin se uzavřela, nepočítáme-li však budoucí zdroj Pruska, nepřítel ještě nebezpečnějšího.

Za panování **Zikmunda II. Augusta** (1548-1572)*Zikmund II. August (1548-1572) polský král* vypukl rozsáhlý a vyčerpávající konflikt s Moskevskou Rusí nazvaný podle sporného území **livonská válka** (1558-1582). Tamní řád mečových rytířů také přijal svrchovanost Polské koruny a přeměnil se na světské knížectví. S tím se nesmířil Ivan IV. Hrozný, usilující zároveň cílevědomě o přístup k moři. Nástupci na trůně sedmihradskému **Štěpánu Báthorymu** (1576-1586)*Štěpán Báthory (1576-1586) polský král*, jehož vláda je v polských dějinách ostatně považovaná za jednu z nejúspěšnějších, se sice větší část Livonska podařilo uhájit, výhledově však musel počítat v tomto prostoru se střety, a to zejména se Švédskem. Snaha zabezpečit si do budoucna hranice vedla Polsko ke smlouvám se značnými historickými důsledky. Jedna z nich přivedla na polský trůn švédské Vasovce, jiná souhlasila s dědičným přesunem knížectví pruského po vymření zdejší linie na braniborskou.

Prioritu v polské zahraniční politice v této době představovala východní hranice. Důsledkem se proto stalo konečné uspořádání vztahů mezi Polskem a Litvou. Litevci si uvědomovali, že rozsáhlou hranici proti Moskvě sami neubrání a byli nyní nakloněni užšímu spolenectví. Proto byla dosavadní personální unie přeměněna roku **1569** v Lublině na unii reálnou – **Lublinská unie**. Polská převaha se projevila v připojení částí dosud pod litevskou svrchovaností – Volyň, Podlesí a Kyjevsko (v podstatě na území dnešní Ukrajiny). Zbytek si však zachoval samosprávu. Jednotný stát měl nyní v čele volitelného panovníka, jednotnou minci a společný sněm rozhodující o jedné zahraniční politice. Svolávání delegátů do Varšavy učinilo z tohoto dosud malého města od konce 16. století (1590) novou metropoli. Rzeczpospolita Polska (název vznikl překladem latinského res publica) se v této době vžila jako běžně užívané označení. Početnost vládnoucího aristokratického stavu byla tak neobvyklá, asi 10% veškerého obyvatelstva, že na ni poukazovali i zahraniční pozorovatelé. Soustátí se pyšnilo impozantní rozlohou přes 800 000 km², přičemž jen 40% z 8-9 milionů představovali Poláci.

Reformace nevynechala ani Polsko. Vliv jednotlivých proudů tu kulminoval zejména v šedesátých a sedmdesátých letech, kdy se ve městech ujalo především luteránství, v řadách šlechty pak kalvinismus. Pro zdejší protestantismus se stala typickou nejednotnost, avšak polská tolerantní společnost naplno otevřená renesančním a humanistickým myšlenkám mu zaručila prakticky úplnou náboženskou svobodu. Díky tomuto moudrému přístupu se Polsko v 16. století, stejně jako Anglie, vyhnulo náboženským válkám. První století novověku je obecně považováno za zlaté období země. Rzeczpospolita se naplno otevírala působení renesančních a humanistických myšlenek. Stala se azylovou zemí pro řadu prominentních osobností pronásledovaných kvůli svému náboženskému přesvědčení. Měšťanstvo i šlechta

bohaty z obchodu obilím a polská věda i kultura se stávaly evropsky proslulou. Za jiné vzpomeňme astronoma **Mikuláše Koperníka** (1473-1543)*Mikuláš Koperník (1473-1543) polský matematik a astronom* z Toruně, autora heliocentrické teorie.

Polský stát byl nepevným útvarem neustále ohrožovaným z vnějšku, o čemž v 16. století svědčilo zvláště nebezpečí tureckých vpádů, ohrožujících jihovýchodní oblasti státu. Politický kapitál vytvořený Báthorym se podařilo proinvestovat poměrně rychle po nástupu dynastie švédských **Vasovců** (1587). Zavlečení státu do řady stravujících válek rychle vyčerpalo státní pokladnu a umožnilo definitivní přeměnu panství magnátů na státy ve státě. Šlechtická svoboda měla řadu stinných stránek a perspektivy dalšího vývoje se proto jevily jako značně nepříznivé. Důsledky vnitro i zahraničněpolitického vývoje vyvolané enormními aristokratickými privilegii se měly projevit v následujícím století po třicetileté válce a vyvrcholily plnou silou v 18. století, kdy se Polsko stalo bezmocnou hříčkou okolních mocností, aby jimi bylo posléze vymazáno z mapy Evropy.

Počátky samostatného moskevského státu

S úpadkem tatarského státu Zlaté hordy pokrývajícího východní Evropu sílila snaha dosud ovládaného slovanského obyvatelstva o obnovení vlastní suverenity. V 15. století se centrem sjednocovacího procesu stalo Moskevské knížectví, které svou pozici v průběhu druhé poloviny téhož století ještě upevnilo připojováním dalších území. Nejpřínosnější byl dozajista **zisk Novgorodské** městské kupecké **republiky**. K rozhodujícímu měření sil se odhodlal **Ivan III.** (1462-1505)*Ivan III. (1462-1505) moskevský velkokníže*. Přestal odvádět Tatarům poplatky a roku 1480 vydobyl státu vnější nezávislost. K této události ostatně došlo v době, kdy již do značné míry pokročil proces rozpadu Zlaté hordy a její transformace na nástupnické státy: Kazaňský na střední, Astrachaňský chanát na dolní Volze a Krymský chanát s Nogajskou hordou na dnešní Ukrajině.

Jako jediný nezávislý pravoslavný panovník své doby se po sňatku (1472) s byzantskou princeznou Sofií Paleologovnou*Sofie Paleologovna (15. stol.) byzantská princezna, manželka Ivana III.* začal považovat za dědice východořímských císařů a užívat jejich znak dvouhlavého orla. Implantoval zároveň Moskevské Rusi podle byzantských vzorů základy autokracie (samoděržaví), které se budou následovníci s menšími či většími úspěchy snažit dále rozvíjet. V Ivanově konsolidačním díle pokračoval Vasilij III.*Vasilij III. Ivanovič (1505-1533) moskevský velkokníže*, avšak během jeho vlády nebyl sjednocovací, ani centralizační proces zdaleka ukončen. Dobovou atmosféru velkoknížecího dvora odráželo i církevní prostředí, kde byla řeholníkem Filofejem poprvé formulována teze o historickém významu moskevského státu a nadřazenosti pravoslaví. Ve svém послání carovi napsal: “Dva Římy padly, třetím je Moskva, čtvrtého nebude”.

Moskevská Rus za Ivana IV. na cestě k samoděržaví

Poté, co nastoupil na trůn po svém otci **Ivan IV.** (1533-1584)*Ivan IV. (1533-1584) ruský car* jako tříletý, umožnilo vzápětí oslabení státu silným šlechtickým rodům Bělských a Šujských svádět mezi sebou neustálé boje o moc. Regentka matka byla sice k nepřátelům dynastie a státu nemilosrdná, avšak brzy byla pravděpodobně otrávena a malý carevič vyrůstal i nadále v atmosféře plné násilí navíc jako sirotek. Je velmi pravděpodobné, že toto období se podepsalo na pozdější Ivanově duševní chorobě i projevech sadismu.

V sedmnácti letech (1547) se nechal korunovat na cara (=cézara, císaře) vši Rusi, aby tím stejně jako předchůdci demonstroval byzantskou absolutistickou koncepci vlády, k níž se hlásil. Vstupoval na trůn s nejlepšími úmysly nebo je alespoň dával veřejně najevo. V první fázi panování provedl celou řadu politických, hospodářských, správních i vojenských reforem

přinášejících potřebnou stabilitu a další posilování centrální moci. Na počátku jeho vlády se poprvé v historii země sešel skutečný zemský sněm a roku 1550 vydal zákoník *Suděbnik* Ivana IV., jenž reformoval a sjednotil zákonodárství pro celé Rusko. Ve stejném období začal budovat pravidelné vojsko vyzbrojené střelnými zbraněmi – střelci. Málokdo tehdy pochyboval o blahodárném vlivu mladého panovníka a velikosti zítřků, které Rus očekávají.

Zaútočil proti dvěma pozůstatkům Zlaté hordy na východě Kazaňskému a Astrachaňskému chanátu. Významnější pozici z obou následnických států si uchovávala **Kazaň**. Rusové svůj atak uskutečnili roku 1552 a pod carovým osobním velením hlavní město dobyli. Obyvatelstvo chanátu se však urputně bránilo až do roku 1556. Po porážce proto následovalo to, co bývá v moderních dějinách přirovnáváno ke genocidě. Prakticky souběžně (1556) padl i chanát v ústí Volhy. Moskevská Rus se takovýmto razantním způsobem zbavila neustálého nebezpečí nájezdů z těchto polokočovných tatarských států a rovněž ovládla důležité obchodní cesty vedoucí do Persie a Číny.

Byl tu však ještě třetí neméně významný aspekt. Před státem Ivana Hrozného se otevřely možnosti expanze do nekonečných prostor za Uralem. Jejich následné osidlování může být svým rozsahem i všemi průvodními jevy směle srovnáváno s tím, co se odehrávalo na americkém kontinentě. Skromnou úvodní kapitolu, již zahájil kroniku stejně nelítostného **kolonizování Sibíře**, tu napsal v letech 1582-1585 známý ataman **Jermak***Jermak Timofejevič (+ 1585) kozácký ataman*. Pod vlivem kupecké rodiny Stroganovových, která si jej původně najala na ochranu svých obchodních zájmů na Uralu, zaútočil v čele tehdy ještě nevelkého oddílu donských kozáků na sibiřský chanát vládce Kučumy*Kučum (1563-1581) sibiřský chán*, nacházející se doposud ve vazalském vztahu k Moskvě. Přestože sám při bojových operacích zahynul, do konce století se západní Sibír ocitla v ruských rukou.

Roku 1558 zahájila Moskevská Rus válku proti řádu livonských rytířů s cílem získat jejich území (žádoucí byl i podíl na baltském obchodu) přiléhající k Baltskému moři (přibližně dnešní Estonsko a Lotyšsko) a otevřít tak Rusku “okno” do západní Evropy. Po počátečních úspěšných ofenzívách v **livonské válce 1558-1582** však přišly první porážky. Ustupující mečovní rytíři chytře rozpustili svůj řád (1561) a jednotlivé části Livonska podřídili světské svrchovanosti Švédska, Litvy, Polska a Dánska. Ivan dokázal ještě chvíli vzdorovat čtyřem protivníkům, avšak jeho vojska se brzy začala uchylovat k masakrům na místním obyvatelstvu. Car přesvědčen o tom, že nezdary mají na svědomí zrádní bojaři, přistoupil k zavedení opričninského teroru (1565). Potíží se však nezbavil. K jejich kulminaci přispělo rovněž vytvoření nového mocného souseda Polsko-litevské unie v roce 1569. Neúspěšné finále znamenal pro Rusko nástup vojensky zdatného Štěpána Báthoryho na polský trůn. Jeho energická tažení korunovaná řadou vítězství zakončila mírová jednání zprostředkovaná papežským legátem v roce 1582. Moskevská Rus se jimi vzdala všech nároků v Livonsku a vzápětí uzavřela podobný mír i se Švédy. Rekapitulace vyčerpávající čtyřiaadvacetileté války byla více než nepříznivá a historický úkol dobytí Pobaltí odložen ad acta pro Petra I.

Vlastnictví pozemků sehrávalo ve středověkém a raně novověkém státě klíčovou roli. V ruském státě je představovala **voťčina** (v zemi otců), dědičná držba půdy a **poměstí**, půda, kterou přiděloval panovník za služby bez dědičného práva z nových územních zisků nebo vlastní domény (protiklad voťčiny). Ivan IV. se do historie těchto vlastnických vztahů zapsal ještě vznikem území, která sebral zákonným držitelům a přidělil je nové oddané služebné šlechtě - tzv. **opričniny**. Zábor byl kompenzován v okrajových částech státu - **zemštinou**.

Již koncem padesátých let uzrával carův úmysl zbavit se nepohodlných rádců z řad bojarstva, které v době carevičovy nezletilosti získalo mimořádnou politickou moc. Na počátku roku 1565 nečekaně obvinil vysokou aristokracii z problémů, v nichž se země nachází, a zahájil plánovitý proces její eliminace. **Opričninu** z let **1565-1572** lze chápat jako specifický politický systém, jehož hlavním úkolem se stala likvidace moci bojarstva. Klíčový nástroj tohoto systému představovalo rozdělení země na dvě odlišná území, opričninu a zemštinu.

Opričninu tvořily úrodné kraje v centrální části státu, které se nyní staly prakticky soukromým carovým územím, v němž platily bez omezení jeho zákony. Všichni představitelé starobylé šlechty (asi dvanáct tisíc bojarských rodin) zde byli vyvlastněni a uprostřed kruté ruské zimy odesláni na druhý konec země do náhradních méně úrodných území (zemštiny). Pod hrozbou trestu bylo obyvatelstvu zapovězeno poskytovat jim jakoukoli pomoc. Část půdy v opričnině car rozdělil úředníkům a nové služebné šlechtě. Vytvořil se tak zvláštní úřednický a vojenský aparát bezmezně oddaný vladaři pověřený šířením teroru. Část speciálního útvaru - opričnické vojsko na černých koních oděné do černých mnišských kuten, ostatně působící odstrašujícím dojmem již svým vzhledem, mělo u sedla připnuty symboly svých "posvátných" úkolů: psí hlavu (kousat a slídit carovy nepřátele) a koště (zamést ruskou zemi).

Carova patologická zloba však nepadla pouze na nejmocnější bojary, ale rovným dílem i na obyčejné dvořany a šlechtice, postihla mnohem více osob z nižších vrstev a řadovými rolníky a měšťany decimovanými popravami se jeho svědomí vůbec nezatežovalo. Jen oficiální seznam významnějších obětí, za něž car nechával sloužit mše, čítal 3300 osob. Jestliže byla opričnina namířena proti bojarské opozici, potom ostatní jmenované oběti neměly žádný smysl a je třeba je přičíst Ivanovým sadistickým sklonům. Podle soudobých svědeckv bylo snad nejbrutálnějším represáliím podrobena město Novgorod obviněné ze zrady, kde umučili a utopili v průběhu několika dnů v řece Volchov asi patnáct set lidí. Podle oficiálního carského historiografa plenění a řádění vojáků neuniklo ani okolí města. Celkem bylo povražděno na šedesát tisíc osob. Nedlouho po novgorodské tragédii proběhla v Moskvě exekuce 130 odpůrců vynalézavě popravovaných rozřezáním, uvařením v kotli, rozsápáním psy a podobně. Není možné si dělat iluze o podobných praktikách v ostatní Evropě oné doby. Krutost byla navíc příznačná nejen pro toto století, avšak Ivan IV. vzhledem k patologickým rysům své osobnosti své současníky na Západě v této oblasti ještě předstihl. Osobně se na krutostech podílel a často je i vymýšlel. V řadě případů byly u nepohodlných osob soudní procesy zinscenovány. Atmosféra teroru a strachu, která se vytvořila, s sebou však nesla řadu jevů, které si ruský car nepřál. Rozpadl se systém zemské hotovosti způsobený hromadným přesídlením šlechty, avšak ani nová šlechta se nestala očekávanou oporou armády. Obyvatelstvo zatížené novými daněmi a stále více připoutávané k půdě začalo vylidňovat úrodné centrální kraje, zemědělství upadalo.

Car pod tlakem livonské války navíc konstatoval další selhání opričnických vojsk v létě 1571, kdy mu krymští Tataři provokativně vypálili hlavní město Moskvu, aniž by jeho, pro domácí obyvatelstvo tak obávané oddíly, efektivněji zasáhly.

Ivan IV. hluboce zklamán výsledky celý systém roku 1572 zrušil. Není pochyb o tom, že i z historického hlediska se jednalo o totální omyl. Hospodářská moc bojarstva byla sice podkopána, avšak celkový výsledek vyzněl pro Moskevskou Rus naprosto negativně. **Souboj mezi stavovskou a panovnickou mocí** přeměnil vladař na nejhlubší teror, který přinesl bez rozdílu vážné ztráty všem vrstvám ruské společnosti, vnitřní ekonomickou krizi i ztrátu mezinárodní prestiže.

Od Rjurikovců k prvním Romanovcům

Poslední Rjurikovec se svému ambicióznímu otci příliš nepodobal. **Fjodor I.** (1584-1598)*Fjodor I. (1584-1598) ruský car* přenechával rozhodování rádcům, avšak tato okolnost se po otcově krutovládě neprojevovala nijak negativně. Panování Ivanova duševně mdlého syna představovalo pro Rusko období relativní stability, již také proto, že úlohu zemského správce po celou dobu vlády převzal ač negramotný, přesto neobyčejně schopný a inteligentní **Boris Godunov** (1598-1605)*Godunov Boris (1598-1605) zemský správce a ruský car*. Ivan Hrozný připravil vlastní dynastii o životaschopné pokračovatele. Syna Ivana, se kterým se počítalo jako s nástupcem, v záchvatu vzteku zabil (1581), Dimitrij byl ještě

nemluvně, a tak favorizované postavení využívající příbuzenského vztahu s carskou rodinou brzy získal právě onen Boris Godunov. Jak se záhy ukázalo, vedla cesta tohoto muže až k vladařskému žezlu, neboť o několik let později zmizel ze scény násilnou smrtí carevič Dimitrij, poslední potomek dynastie.

Nechybělo mnoho, aby se boj o nejlivnější post v zemi změnil v dynastický zápas, který strhl téměř všechny společenské vrstvy do **občanské války** v ruské historii označované jako **“smuta”** – **“smutnoje vremja”**(1605-1613). Boris Godunov sice dokázal Rusku vrátit mezinárodněpolitickou prestiž a naoko udržet i domácí klid, přesto bylo zřejmé, že země spěje k občanské válce. Vnitřní opozice z řad nespokojených bojarů se sjednotila a vyvolala přízrak posledního Rjurikovce (Dimitrije), který měl zázračně přežít. Nyní se nečekaně vynořil, táhl na hlavní město, aby svrhl “uzurpátora” a nechal se řádně korunovat. Pomoc katolického Polska však brzy vyvolala nenávisť Moskvanů a svržení nepravého Dimitrije-Lžidimitrije*Lžidimitrij I. (1605-1606) ruský car, mnich Griška Otrepjev vydávající se za zavražděného careviče Dimitrije*. Na nejistém trůně se dlouho neudržel ani další bojarský kandidát vybraný spiknutím z vlastních řad **Vasilij Šujskij** (1606-1610)*Šujskij Vasilij (1606-1610) ruský car*. Ohrožován novými samozvanci, kteří se v neklidné době rodili jako houby po dešti – Lžidimidrijem II. *Lžidimitrij II. vydávající se v letech 1608-1610 zavražděného careviče Dimitrije* a ještě dvěma dalšími, skončil závratnou kariéru v nedůstojné polské internaci.

Hluboká vnitropolitická krize vybízela sousední Polsko stále důrazněji k vojenským intervencím a k zájmu o trvalou uzurpaci trůnu. Okupace země však vyvolala rovněž patřičnou reakci - vlnu vlastenectví. Po vytlačení polských posádek se vytvořily podmínky pro východisko z krize. Jelikož byli reprezentanti předních bojarských rodů zkompromitováni spoluprací s nepřítelem, zrodila se druhá ruská dynastie volbou sotva šestnáctiletého příslušníka velmožského rodu **Michaila Romanova** (1613-1645)*Romanov Michail (1613-1645) ruský car*. Vládla v zemi přes tři sta let až do únorové revoluce v roce 1917.

Osmanská říše v období největšího rozmachu

Sultán **Mehmed II. Dobyvatel** (1451-1481)*Mehmed II. Dobyvatel (1451-1481) turecký sultán* pokořitel byzantské Konstantinopole (1453) odkázal svým nástupcům mocný stát v očekávání nových výbojů. Na počátku 16. století se Porta skutečně rozhodla soustředit nápor do tří hlavních směrů: 1) Jižně od svých dosavadních hranic dobýt Egypt a severní Afriku, 2) na východě porazit Persii a 3) pokračovat expanzí v jihovýchodní Evropě na Balkáně, jež byla zastavena porážkou u Bělehradu po polovině 15. století. Nejprve však bylo nutno ukončit nástupnické boje o moc a převraty, které říši přechodně oslabily. Situace se stabilizovala poté, co na trůn dosedl roku 1512 nejmladší ze synů posledně svrženého panovníka **Selim I.** (1512-1520)*Selim I. (1512-1520) turecký sultán*. Aby zabránil opakování situací, které tak důvěrně poznal za svého mládí, nechal nemilosrdně povraždit a odstranit všechny své bratry, bratrance i další příbuzné, kteří by mohli vystoupit s jakýmikoli dědickými nároky na trůn. Není těžké uhadnout, proč vstoupil do historie s přívlastkem Yavuz (Hrozný).

Turečtí sultáni si podmanili řadu zemí. V bezprostředním sousedství jim dokázala vzdorovat pouze **Persie**. Od počátku 16. století zde vládla dynastie Safíjovců, která sjednotila pod odlišnou šíitskou formou islámu všechny odpůrce Turků a s její podporou opakovaně po příští tři staletí vedla poměrně úspěšně s Osmany řadu válek.

Rok 1514 však mohl málokterý Peršan jen stěží považovat za úspěšný. Vojska Porty vyslaná proti šáhovi Ismáilovi mu připravila v horách u Caldiranu (poblíž jezera Van v dnešním východním Turecku) drtivou porážku a zabrala Persii její západní provincie, čímž se ovšem osmanský stát dostal do přímého kontaktu s další, **mamlúckou říší**. Selim I. ji během dvou let

vojensky zničil a roku 1517 padlo i hlavní město Káhira. Stal se tak nejen pánem Egypta, Sýrie, Palestiny a velké části Arábie, ale připojil ke své říši i tři nejsvětější místa islámu Mekku, Medínu a Jeruzalém, čímž nesmírně vzrostla jak jeho moc, tak prestiž osmanské dynastie v islámském světě.

Další dobovatelská vlna pokračovala za Selimova syna **Süleymana I. Zákonodárce (Kánúni)** (1520-1566)*Süleyman I. Zákonodárce (Kánúni) (1520-1566) turecký sultán, v Evropě zvaný též Sulejman Nádherný* v Evropě nazývaného Sulejman Nádherný. V zápětí po nástupu na trůn byly obnoveny rozsáhlé vojenské operace na severu. Roku 1521 padl Bělehrad, brána do **Uher**. Osamocená uherská armáda byla nucena svěst nešťastnou **bitvu u Moháče** (srpen) 1526 proti mnohem početnějšimu protivníkovi a důsledky na sebe nenechaly dlouho čekat. Již za tři roky (1529) se Turci poprvé objevili před hradbami Vídně. Byli sice odraženi, ale pro příští jeden a půl století zůstali vážnou hrozbou střední Evropy. Do roku 1541 tu s Habsburky sehráli mocenský zápas, jehož výsledkem se stalo rozdělení zemí svatoštěpánské koruny na tři části. Střední s hlavním městem jako Budínský pašalík začlenil Süleyman I. do svého státu a jeho nástupci odtud ještě dlouho řídili nájezdy na jižní Slovensko. Východní Sedmihradsko udělil v léno vazalským vévodům a pouze sever a pruh země na západě zůstal pod kontrolou Habsburků.

Za Süleymanovy vlády Turci rovněž postupovali z Egypta dále na západ s cílem ovládnout celé severoafrické pobřeží Středozemního moře. Brzy získali pod kontrolu Alžírsko (pověstnou pirátskou základnu). Po epizodických úspěších císaře Karla V. v tomto prostoru (Tunis 1535) však zisk kontroly nad těmito oblastmi proběhl bez větších potíží (Tunis 1574, Alžírsko 1554).

Za sultána Zákonodárce říše dosáhla svého největšího územního rozsahu. Již ve třicátých letech 16. století se počítala mezi světově významná impéria. Výkonné úřednictvo ovládalo čtrnáct miliónů poddaných, přičemž výstavnou metropoli obývalo více než 500 000 obyvatel-tolik, že se jí žádná jiná v Evropě zdaleka nemohla rovnat.

Vnitřní uspořádání a některé odlišnosti říše od soudobé evropské civilizace

Stát Turků se již na přelomu 15. a 16. století uzavřel do sebe, zavrhl všechny pokusy o sblížení evropské a islámské kultury a zůstal tak na kontinentě hluboko do novověku izolovaným cizorodým prvkem. Zásadní podíl na tomto vývoji nesl sultán **Bajejid II.** (1481 -1512)*Bajejid II. (1481-1512) turecký sultán*.

Nejvyšší světskou i duchovní moc ve státě představoval sultán a vykonával ji absolutně. Muslimské duchovenstvo bylo velmi vlivné, avšak představovalo pouze jednu složku islámského teokratického státu. Další prvky složité struktury státního aparátu ztělesňovala u monarchie založené na expanzi pochopitelně armáda a úřednictvo. Naprosto výjimečným politickým vlivem byli obdařeni **janičáři** (snadno poznatelní podle dlouhých per na pokrývce hlavy). Tyto původně zfanatizované oddíly vybraných mladých mužů, kteří byli zajati během balkánských válek, koncem 16. století stále více podléhali svodům intrik sultánova dvora, do jehož aparátu se postupně infiltrovali. Zároveň porušili tradice původních přísných řádů (přestali vychovávat neznámé křesťanské děti, zakládali rodiny a posílali do služby vlastní, což vedlo postupně k úpadku bojové morálky).

Správu státu dále jednotil velký zákoník Süleymana I., který upravil postavení každého občana říše. Správa absolutistického státu se koncentrovala na sultánově dvoře. Zákoník také proto přesně rozdělil nejvyšší úřady dvorské kanceláře nazývané podle vysoké vstupní brány (odtud se ujal název pro celé impérium Vysoká Porta).

V 16. století proběhla rovněž zásadní proměna v systému držby půdy, který představoval prioritní kontrolu státu nad leníkem. Dosud byl majitelem veškeré půdy stát a osoba vykonávající státní službu pouze majitelem výnosu z ní. Dotyčnému chyběla na rozdíl od

evropského šlechtice i soudní pravomoc nad svěřeným územím. Držitelé uvedené formy léna se navíc velmi rychle střídali. V průběhu prvního století novověku se začíná prosazovat dědičná držba půdy, vzniká společenský stav podobný evropské aristokracii, avšak nikdy nedosáhne právních záruk.

Účinnou brzdou v prohlubování tohoto procesu zůstával názor o veškerém vlastnictví půdy jediným věčným majitelem – Alláhem. Z uvedeného faktu pak vyplývala ještě další skutečnost. Každý muslim v osmanské říši získával reálnou možnost vzestupu až po nejvyšší příčky společenského žebříčku na rozdíl od evropské společnosti nevázaného na příslušnost k této urozené vrstvě. V tureckých dějinách zmiňovaného období o tom lze nalézt mnoho dokladů. Nerozhodovala rasa, národnost, ani sociální pozice, pouze přijetí koránu.

Obyvatelstvo porobených zemí, které odmítalo k islámu přistoupit, sice strádalo do určité míry zvláštním daňovým útlakem a nejrůznějšími odvody, avšak svoji víru si mohlo ponechat. Princip náboženské svobody uplatňovaný ve vztahu k podmaněným národům byl Osmany uplatňován důsledně a ostře kontrastuje zejména s inkvizičními praktikami katolické Evropy používanými i v zámořských koloniích.

Osmanská říše by ke svému dalšímu růstu potřebovala zcela mimořádné vedení, avšak po Süleymanově smrti převzalo vládu postupně třináct sultánů nevalných vladařských kvalit. Ke stabilitě nepřispěly ani zhoubné náboženské třenice na Blízkém východě. Šiitská větev islámu usazená na území dnešního Iráku usilovně odporovala zavedeným sunitským zvyklostem a náboženské rozbroje se do značné míry podobaly střetu mezi katolictvím a protestantismem v tehdejší Evropě. Sultán se sice šiitské odpadlíky snažil rozdrtit, avšak za perského vládce šáha **Abbáse Velikého** (1587-1628)*Abbás Veliký (1587-1628) perský šáh* vzrostl náboženský a vojenský odpor v této oblasti proti Turkům do té míry, že jej nakonec politicky vyjádřila osmanská ztráta Bagdádu. Odpovědí na náboženskou vzpouru bylo i zpřísnění přístupu ke všem formám svobodného myšlení. Proto se dostává ke slovu cílevědomější ochrana před všemi inovacemi a zkušenostmi přicházejícími z Evropy. Zůstal zakázán knihtisk, export zboží ke křesťanům, přehlíženy nové poznatky v lékařství... Dalekosáhlé důsledky však přinesl konzervatismus v armádě. Již koncem 16. století se začalo projevovat zaostávání Vysoké Porty při stavbě válečných plavidel a v ignorování novinek spojených s vývojem palných zbraní, zejména dělostřelectva.

V průběhu následujícího století říše nevyhnutelně ustrnula. Stále se sice ještě jednalo o diplomatickou, vojenskou a obchodní velmoc, avšak vnitřní boje o trůn, dvorní intriky podněcované janičáry a dalšími vysokými úředníky se odrazily na úpadku jejího mezinárodního postavení. Teprve velkovézírská ***dynastie Koprülü*** (vládla v letech 1656-1683) se nakrátko postarala o sanaci režimu. Vídeňané pocítili konsolidaci sil impéria pověstným druhým obležením svého rodného města roku 1683 a novým ohrožením střední Evropy, jež však bylo opět neúspěšné a znamenalo definitivní zlom ve vývoji turecké expanze. Od této chvíle byla Osmanská říše trvale na ústupu.

Jmenný rejstřík

Doporučená literatura

- DAWSON, CH.: Rozdělení nebo reforma západního křesťanstva? Praha 1998.
Dějiny Francie. Praha 1988.
Dějiny Ruska. Praha 1995.
DRŠKA, V.- SKŘIVAN, A. – STELLNER, F.: Kapitoly z dějin evropské politiky do roku 1648. Praha 1995.
CHAUNU, P.: Dobrodružství reformace. Svět Jana Kalvína. Brno 2001.
JANÁČEK, J.: Století zámořských objevů. Praha 1959.
JOHNSON, P.: Dějiny křesťanství. Brno 1999.
KINDER, H.- HILGERMANN, W.: Encyklopedický atlas světových dějin. Praha 1998.
KENNEDY, P.: Vzestup a pád velmocí. Praha 1996.
MACKENNEY, R.: Evropa šestnáctého století. Praha 2001.
PALMER, A.: Úpadek a pád osmanské říše. Praha 1996.
PARKER, G.: Filip II. Praha 1998.
PIJOAN, J.: Dějiny umění 5. Praha 1979.
PIJOAN, J.: Dějiny umění 6. Praha 1989.
POLIŠENSKÝ, J.: Dějiny Británie. Praha 1982.
PROCACCI, G.: Dějiny Itálie. Praha 1997.
ROBERTS, M. J.: Ilustrované dějiny světa V. Praha 2000.
ROBERTS, M. J.: Ilustrované dějiny světa VI. Praha 2000.
SEIBT, F.: Karel V. Praha 1999.
ŠUSTA, J.: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku V. Praha 1939.
WEIROVÁ, A.: Děti Anglie, Praha 2001.

